
חלק ראשון

**התפתחות משפט העבודה
והביטחון הסוציאלי – עבר**

"במיטת סדום של פרופסיונליזם": עורכי דין ועיצובו של משפט-החברים של ההסתדרות בשנות העשרים והשלושים¹

שני בר־און
דוד דה פריס*

הקדמה; על קו התפר: עורכי הדין היהודיים בשנות ה־20 וה־30; משפטנים בהסתדרות העובדים: התבדלות מקצועית מול התנגדות ממסדית; התקנון ושיח משפטי; סגירות פרופסיונלית; סיכום

הקדמה

חקר הפרופסיות והפרופסיונליזם² בחברה הישראלית דל למדי, ועדיין נוטה לפטור את התקופה טרם הקמת המדינה כתקופה בה ריסן השיח החלוצי³ כל ניסיון להתבדלותם הארגונית והחברתית של בעלי מקצוע⁴. פרספקטיבה זו נוגדת את העובדה שהתפתחותן של הפרופסיות היה מהיר, הן בצורה אבסולוטית (לפרופסיה) והן יחסית לארצות אחרות. הפרשנות ההיסטוריוגרפית שניתנה בדרך כלל לפער זה בין התפתחות חברתית לבין התנגדות אידיאולוגית היא שהגורמים שבלמו פרופסיונליזציה היו חלשים, ושההליך התרחש בעיקר מחוץ לאחד הממסדים המרכזיים שהתנגד לה, קרי תנועת העבודה וההסתדרות⁵.

במפגש עם עובדי המדע באוניברסיטה העברית ב־1944, שנועד לארגנם במסגרת ההסתדרות, התייחס ברל כצנלסון למתח זה בין פרופסיונליות לבין חלוציות. "מכאן צמחו כל מיני ניגודים", טען כצנלסון, "וצמח גם אצלנו ניגוד שלא היה לו מקום ולא היה צריך להיות לו מקום, הניגוד בין העובדים בכלל לבין אלה ששמעתי פה שקוראים

* שני בר־און, המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן גוריון; דוד דה פריס, החוג ללימודי עבודה, הפקולטה למדעי החברה.

אותם עובדים מדעיים, אינטלקטואלים, אינטליגנטים, בעלי הפרופסיות הליברליות".⁶ יתרה מזאת, כצנלסון ראה בהתפתחות של קבוצות פרופסיונליות בתוך ומחוץ להסתדרות משום איום: "...מעולם לא היה מחסור במגמות ובאנשים אשר ביקשו להשכיב את ההסתדרות במיטת סדום של פרופסיונליזם".⁷

נימה חשדנית זו נתפסה בטעות על ידי היסטוריונים של החברה היישובית כשיקוף של מציאות חברתית. כמו בנושאים אחרים, שנגעו להתפתחותה של תנועת העבודה, אימצה ההיסטוריוגרפיה את לשון קברניטי ההסתדרות (והמדינה בראשיתה), והחמיצה התבוננות מעמיקה ביחסי הכוחות שנרקמו מאחורי מילים קשות אלו. בפועל, כל התחנות אחר מקורות הכוח של קבוצות פרופסיונליות בחברה היישובית מחייבת בחינה של יחסיהן עם הסתדרות העובדים, משום שהאחרונה הייתה הגוף המרכזי בתהליכי המיסוד שקדמו להקמת המדינה.⁸ סקירה של תהליכי העיצוב של פרופסיונליזם בתקופת היישוב (כגון רופאים, מורים ואחיות) מראה שלמעשה ההסתדרות שימשה אתר משמעותי וחיוני למיסוד פרופסיות.⁹ יתרה מזו, לא רק שתנועת העבודה לא בלמה התפתחות פרופסיונלית, התרחשויות בתוכה אף עודדה. עורכי הדין בתקופת היישוב הם מקרה מעניין לבחינת טענה זו, הן מפאת קצב הגידול האינטנסיבי של מקצוע עריכת הדין, והן בגלל הקשר ההדוק של חלק ניכר מהם עם תנועת העבודה, מוסדות ההסתדרות ומנהיגיהם. לטענה זו יש השלכות על ההיסטוריה של פרופסיות, על ההיסטוריה של יחסים בין קבוצות חברתיות שונות בתוך ההסתדרות ועל המתח המודגש בהיסטוריוגרפיה בין אידיאולוגיה לפרקטיקה בתקופת היישוב.

המחקר המועט לגבי פרופסיות בתקופת היישוב, אשר פותח בעיקר בחיבוריו החשובים של הסוציולוג יוסף בן דוד, ייחס לעורכי הדין כוח דל למדי, כיוון שאלו, בניגוד לבעלי מקצועות אחרים, כגון רופאים ומורים, נתפסו כפחות רלוונטיים באוריינטציה החקלאית כביכול של המפעל הציוני.¹⁰ לטענתנו, קביעות אלה ראויות לבחינה, משום שלעורכי הדין היהודיים היה תפקיד חשוב כמתווכים בין השלטון הבריטי, היהודים והערבים, ובעיקר כ"מתרגמים", בין השפות המשפטיות השונות והמציאות הפוליטית ששררה בתקופת המנדט. בן דוד טען כי בשל חוסר חשיבותם של עורכי הדין לאתוס הציוני, מרחב הפעולה שלהם נותר מחוץ להסתדרות, קרי בקרב החוגים האזרחיים. אולם, מרחב פעולה זה התקיים גם בתוך ההסתדרות גופא, שם שאפו עורכי הדין ליצור לעצמם מקום. עובדה זו לא רק סייעה להם בעיצוב זהותם כקבוצה, אלא גם בצבירת כוח מאוחר יותר, כפי שמשקפות מספר ביוגרפיות של משפטנים בכירים בתקופה הנדונה, כגון משה זמורה, ישראל בר-שירה ודוד בר רב האי. דרכם המקצועית של אישים אלו ורבים אחרים החלה והתעצבה, לא במעט, תוך קשריהם עם הסתדרות העובדים ותוך פעילות ענפה במסגרותיה.

בין הנהגת ההסתדרות לבין מקצוע עריכת הדין היה קונפליקט כפול. ראשית, המקצוע המשפטי יונק את מקורותיו מהמסורת הליברלית, ואילו ראשי ההסתדרות ינקו את ההשראה לקיומה ממסורות סוציאליסטיות בינלאומיות ויהודיות.¹¹ על קונפליקט זה

התבססה הטענה ההיסטוריוגרפית לגבי חולשת הפרופסיה המשפטית מול האידיאולוגיה החלוצית. שנית, היה קונפליקט נסתר בין שתי תפיסות רווחות של פעילות פרופסיונלית. מצד אחד, ההסתדרות שאפה להרחבת שורותיה ופעילותה, כך שתלווה את כל חבריה "מלידה עד מוות". מהצד האחר, קבוצות פרופסיונליות, כמו גם קבוצות פוליטיות מימין ומשמאל למרכז הכוח הפוליטי של מפלגת אחדות העבודה ומפא"י לאחר מכן, שאפו לצמצם את פעילותן לתחום מקצועי מוגדר, ובכך לנקוט באסטרטגיה של סגירות, שאופיינית להתארגנויות של בעלי מקצוע¹². לטענתנו, ההסתיוגות של מנהיגי ההסתדרות נבעה בעיקר מהקונפליקט השני, ולא דווקא מהראשון, כפי שנהוג לחשוב. "רוחה של תנועת הפועלים", טען כצנלסון, "נתפצלה במהרה, והאיגוד המקצועי נתעצם אמנם, אך גם נצטמצם בתחומי היום-יומיות המקצועית, ועולמו הרוחני נקרש ודולדל, גם בשעה שהחזיק בטרמינולוגיה הראשונית. תנועת הפועלים בארץ חרגה מתחומי הפרופסיונליזם עוד בימיה הראשונים, אך גם בהתחזקה ובהיותה להסתדרות המונים, רבת-נכסים ורבת-אינטרסים יום-יומיים – אינה חדלה להיות הסתדרות להגשמת החזון, אותו חזון שבו נפתחה ועידת חיפה [ועידת הייסוד של ההסתדרות בדצמבר 1920]¹³. הביטויים שבהם השתמש ברל כצנלסון כדי להמחיש את מערכת היחסים האמביוולנטית בין ההסתדרות לבין בעלי הפרופסיות שחברו אליה, מדגישים את הסתייגותו הרבה מאסטרטגיות של סגירות, אשר היו משולות בעיניו לעיני ההסתדרות 'במיטת סדום'.

טענות אלה מומחשות היטב בבחינה של אתר פעילות משפטית וקהילתית שנזנח הן על-ידי מנהיגי ההסתדרות והן על-ידי ההיסטוריוגרפיה, דהיינו, משפט-החברים. זאת בפרט בתקופה שבה עוצב התקנון של מוסד הסתדרותי חשוב זה, ומיד לאחר אישורו ב-1932, אז היה לקבוצה הפרופסיונלית של עורכי הדין חברי ההסתדרות, תפקיד מרכזי. משפט-החברים הוקם בוועידה הראשונה של ההסתדרות, והיסוד החוקתי שלו אושר בצמידות לאישור חוקת ההסתדרות וחברת העובדים בוועידה הכללית השנייה של ההסתדרות ב-1923. אחד המאפיינים הבולטים בהתפתחותו של משפט-החברים בהסתדרות היה היעדר יד מכוונת של הנהגת ההסתדרות בעיצובו. היעדר זה, שעמד בניגוד לשאיפה לריכוזיות שאפיינה את ההסתדרות בשנות העשרים, התבטא בהתעלמות ההנהגה מהתפתחות המוסד, ומהשורשים העמוקים שלו בקהילות ההסתדרותיות המקומיות. לטענתנו, ההזנחה של משפט-החברים על-ידי הנהגת ההסתדרות דווקא חיזקה את ההתפתחות הפרופסיונלית של עורכי הדין, וזאת בשל חופש הפעולה שהותירה להם, הן ברמת הפעילות המשפטית המקומית והן במישור של ניסוח עקרונות פעולה. אין פירוש הדבר שהיה בכוחם של עורכי הדין לעצב עמדת כוח ארגונית משמעותית מול קברניטי ההסתדרות בתקופה פורמטיבית זו, אלא להפך: השארת אתר משפטי-החברים לעיסוקם הבלעדי (כמעט) של עורכי הדין הוא שאפשר את התחזקותם של האחרונים. מקביל הדבר להזנחת הנושא החברתי בתנועת העבודה, באופן כללי, מה שאפשר התחזקותן של קבוצות שונות, לאו דווקא מקצועיות¹⁴.

חלק הארי של הדיון יתחקה אחר האסטרטגיות שאפיינו את הפעילות הפרופסיונלית של עורכי דין כמשפטים, תוך דגש על פיתוח שיח משפטי פורמלי ועל התבדלות מקצועית. טענתנו היא כי שורשי הצלחתם של עורכי הדין לאגור כוח נעוצה בכך שהם לא הציגו אידיאולוגיה נוגדת לאידיאולוגיה השלטת בתנועת העבודה (הסוציאליזם הקונסטרואקטיבי), ואף לא הציגו את פעילותם כנובעת מאידיאולוגיה סדורה. הקבוצה נצמדה דווקא לפורמליות משפטנית, לפרוצדורליות, ובכך 'סגרה' את כתלי משפט-החברים למשפטים בלבד. פעילותם יכולה להימדד בבחינת עבודתם הפרופסיונלית דווקא, ולא בהתחקות אחר אידיאולוגיה, שבדרך כלל מקבלת ביטוי בכתבים ובפסקי דין. בניגוד לקבוצות פרופסיונליות אחרות, שפעלו ביישוב ואף במסגרת ההסתדרות, סוד כוחו של מקצוע עריכת הדין מצוי בפרגמטיזם פרופסיונלי זה, ובעטיו חדר שיח משפטי שמקורותיו נמצאו בתפיסות ליברליות ורציונליסטיות¹⁵. דומה שאילו היו המשפטים נוקטים פעילות אנטי-ממסדית במסגרת ההסתדרות, הייתה מונחת עליהם מהלומה ככל המהלומות שספגו מתנגדיו הגלויים של דוד בן-גוריון. כפי שנראה להלן, דווקא פעילותם במסגרת פרוצדורלית 'תמימה', לכאורה, אפשרה את קיומם לאורך זמן¹⁶.

משפט-החברים של ההסתדרות הכללית הוקם כאלטרנטיבה למשפט הפורמלי (הבריטי, הרבני ואף העברי), ושואף, בראשיתו, להידמות למשפט עממי נטול חוקים ופרוצדורות ורווי נורמות מקובלות – משפט שבין חבר לחבר ואשר פסיקותיו מבוססות על מה שנתפס אז כערכיה של תנועת העבודה. משפט-החברים הוקם על-ידי ועידת הייסוד של ההסתדרות, והוועידה השנייה הגדירה את סמכויותיו לברר סכסוכים בין חבר לחבר. המוסד הוקם ליד כל מועצת פועלים, ובמקביל הוקם בית הדין העליון ליד הוועד הפועל של ההסתדרות. חברי ההסתדרות התדיינו בפניו בנושאים מגוונים, כולל: יחסי עבודה, כספים, עלבון, "בגידה בהסתדרות" ואף ענייני אישות. בשלב ראשוני זה, היה משפט-החברים נטול תקנון או פרוצדורה ברורים, והתבסס על יושר ליבם של השופטים ועל מחויבותם של חברי ההסתדרות למוסדותיה. מועצת ההסתדרות, שהתכנסה מיד לאחר הוועידה השנייה, אישרה מספר תקנות בנוגע למספר ערכאות, דרך מינוי שופטים וסוג המשפטים שנידונים בפני כל ערכאה. ניתוח התקנות הראשוניות האלו לא מאפשר התחקות אחר המקורות המשפטיים-פרוצדורליים העומדים בבסיסם¹⁷. תקנות אלו השאירו מרחב פעולה גדול למועצות הפועלים ולשופטים עצמם, וכך קרה שמשפט-החברים היה שונה מאוד בין מועצת פועלים אחת לשנייה, וקיבל 'אופי מקומי', שהשתנה תדיר¹⁸.

עמימות תקנונית זו הציעה, למעשה, לכל חבר להביא את ענייניו בפני משפט פנימי, אינטימי, שבין חבר לחבר ומנותק מהפורמליזציה והנוקשות של מערכות משפט אחרות (כגון בתי המשפט המחוזיים). מבחינה זאת, התקנון בן מאת הסעיפים – שהתקבל ב-1932 – נראה כהתפתחות לא מובנת, משום שלמעשה רמס את האינטימיות והא-פורמליות שעליהם התבסס משפט-החברים בראשיתו. דווקא בשל ניגוד זה, הוא משמש אתר מרתק לבחינת השינויים שהובילו עורכי הדין בהסתדרות. התקנון של 1932,

שרובו פרוצדורה ארוכה, סימל את ניצחונה של קבוצת המשפטים בהסתדרות, אך גם לתחילת שקיעתו של משפט־החברים, שהסתמנה בבירור בשנות הארבעים. תחילה נסקור את סיפורם של עורכי הדין היהודים בשנות העשרים והשלושים, תוך התמקדות בתפקידם כ"מתרגמים", אשר הקנה להם מקום חשוב בתקופת המנדט הבריטי והיווה את בסיס כוחם בהסתדרות ומחוצה לה. לאחר מכן, נתמקד בהסתדרות העובדים ובמשפט־החברים, שם הפעילו עורכי הדין אסטרטגיות פרופסיונליות, אשר היו הכרחיות למיסוד הפרופסיה ביישוב היהודי והקנו להם ניסיון מקצועי וקשרים עם האליטה היישובית.

על קו התפר – עורכי הדין היהודיים בשנות ה־20 וה־30

מערכת המשפט בא"י שילבה בין המסורת המשפטית העות'מנית, המסורת הבריטית והוראות שונות שנבעו מהשלטון הקולוניאלי. תפקידם של עורכי הדין התמקד בהבנת המסורת המשפטית המורכבת הזו, ובמקרים הרלבנטיים – ביכולת "לתרגם" את השאיפות הציוניות המתגבשות ל"שפה" הבריטית ולניצחון בבתי משפט. במישור המוסדי, עורכי הדין, ששירתו את המוסדות הציוניים השונים, שימשו כמגינים על שובתים, עולים, חברי ה"הגנה" וכד'. למן תחילת שנות השלושים, התחזקה המגמה של "אנגליפיקציה" בפסיקות בתי המשפט הממשלתיים, ומגמה זו הונחלה על־ידי עורכי הדין גם ליישוב היהודי – על חשבון המשפט העות'מני והמשפט העברי גם יחד.¹⁹

ד"ר משה זמורה²⁰, ממעצבי המערכת המשפטית ביישוב, שהה בראשית שנות השלושים בבריטניה, ובין השאר עסק במה שהוא עצמו כינה "אנגליזציה": "אין מקום לתקווה מופרזת כל כך שיהיה לעיל ידי לאנגל את משרדנו כמו שעברתי, ועל זה יאמר "להבדיל" (בין קודש לחול ובין ישראל לעמי)²¹. העובדה שעורך דין יהודי, חבר באחד המשרדים החשובים בארץ, טרח "לאנגל" את משרדו מצביעה על עומקה של המגמה גם ביישוב היהודי. מגמה זו, כפי שנראה בהמשך, חדרה גם למשפט־החברים.

סיפורם של עורכי הדין בתוך הסתדרות העובדים קשור קשר הדוק לסיפורם של עורכי הדין היהודיים ככלל.²² עורכי הדין בארץ ישראל המנדטורית נבדלו מבעלי מקצועות אחרים, מכיוון שהבריטים שמרו על שליטה מלאה בכל הנוגע לרישוי עורכי דין. עובדה זו גרמה לניתוקם מהמסגרת היישובית בכל הקשור להסמכתם המקצועית, ולאי תלותם בה לצורך זה. עם זאת, לעורכי הדין כמעט שלא ניתנה דריסת רגל במסגרת הממשל הבריטי, ועורכי דין ערבים היו רבים מעמיתיהם היהודים. דומה שעובדה זו המריצה אותם לחפש עבודה במסגרת היישובית, ומבחינה זו היו תלויים בה במידה רבה.²³ הדואליות ביחסים עם הממשל הבריטי (הסמכה בלעדית מחד גיסא, וחוסר העסקה מאידך גיסא), הפכה את עורכי הדין למתווכים, או "מתרגמים", בין השיח של השלטון הבריטי, אותו הכירו מהסמכתם, לבין השיח הציוני־יהודי, אותו הכירו מעבודתם. לצורך הסמכתם נדרשו לדעת אנגלית ועברית (או ערבית), ולכן המושג "מתרגמים" הולם את תפקידם הייחודי.

במקביל למערכת המשפט המנדטורית פעלו ביישוב היהודי מערכות משפטיות אוטונומיות – בתי הדין הרבניים, משפט השלום העברי ומשפט-החברים של ההסתדרות. משפט השלום העברי הוקם בשנת 1909 ביפו, מתוך רצון להתדיין מחוץ לכותלי המשפט העות'מני והרבני, וכן מתוך מגמה לאומית של "החייאת המשפט העברי". התנועה גוועה במהלך שנות השלושים והארבעים, ואתה בתי משפט אלו²⁵. בתי הדין הרבניים היו הוותיקים מכל האלטרנטיבות השיפוטיות, ושימשו את האוכלוסייה הציונית בעיקר לענייני אישות. במקביל להתפתחויות מבניות אלה, התקיימה – משנות השלושים ואילך – פעילות פרופסיונלית נרחבת של עורכי הדין, אשר התבטאה בהקמת מוסדות, פרסום כתבי עת וקידום הלימודים בשפה העברית. ראשית, הם הקימו את הסתדרות עורכי הדין היהודיים ב-1928, אשר הייתה ארגון א־פוליטי ועסקה בנושאים פרופסיונליים: חקיקה, אדמיניסטרציה וטיפול בענייני עורכי דין יהודים, כמו פיתוח שיעורים בשפה העברית. העומדים בראש הארגון היו מבכירי המקצוע בארץ, למן מינויו של ד"ר זמורה לתפקיד ב-1931²⁶. שנית, החברה לחידוש המשפט העברי הייתה אחראית לפרסומם של שני כתבי עת משפטיים, אשר הושפעו בעיקר מהמסורת המשפטית הגרמנית: "המשפט" בין 1927 - 1931, ו"המשפט העברי". כתבי העת עסקו בנושאים מקומיים, כמו פסיקות בתי המשפט הממשלתיים, ודיווחים על משפט החברים ומשפט השלום העברי, וכן בהתפתחויות מקצועיות בעולם ובפרשנות משפטית (עם דגש על משפט עברי)²⁷. שלישית, עורכי הדין קידמו את נושא לימוד המשפטים בשפה העברית בארץ, והחלו ללמד משפט בריטי בשפה העברית, לרבות עריכת מבחנים בעברית. בנוסף, הם שאפו להקים בי"ס יהודי למשפט, אך הצלחתם בכך הייתה חלקית – עד להקמת ביה"ס למשפט וכלכלה ב-1934 על-ידי מספר כלכלנים ומשפטנים בכירים, רובם מבכירי הסתדרות עורכי הדין היהודיים²⁸. פעלתנות משפטית זו מובנת לאור השפעתה של העלייה החמישית על התפתחות המקצוע בסקטור היהודי. בין השנים 1933 - 1938, הגרו לארץ ישראל 414 בעלי השכלה משפטית מגרמניה בלבד. הם התקשו להשתלב במערכת המשפטית, בעיקר בשל קשיי שפה וחוסר היכרות עם המשפט העות'מני, אשר היו הכרחיים למעבר מבחני המקצוע הבריטיים. עם זאת, תרומתם הכמותית הייתה משמעותית לחיזוק הפרופסיה, ודחפה ליצירת מקומות עבודה נוספים עבורם. כך הצליחו להיקלט במקצועם לאחר זמן, ובעיקר לאחר לימוד עברית²⁹.

בנוסף לפעילות ממוסדת במסגרת מקצועית קולקטיבית, בלטו עורכי הדין בשני תחומים נוספים: פרקטיקה פרטית ופעילות פוליטית. כבר בתחילת שנות העשרים בלטו בארץ מספר משרדי עורכי דין גדולים, כמו משרד עליאש-אולשן-קהתי, ומשרד זמורה-קרונגולד-רונבליט-בר-שירה. בעוד שהראשון התמקד בנושאים אזרחיים, כולל ייצוג ערבים בשל היכרותו של קהתי עם השפה הערבית, התמקד משרדו של זמורה בעבודה למען ההסתדרות ולמען המוסדות הציוניים. בנוסף, בלט משרד עורכי דין בשם ש. הורוביץ ושות', אשר הוקם על-ידי הארי סאקר (מפעילי ועד הצירים בשעתו). משרדו של סאקר נודע לא רק כאחד המשרדים הטובים בארץ, אלא גם כמעורב בצורה פעילה במדיניות של התנועה הציונית כלפי תנועת העבודה בשנות ה-20³⁰. דוגמא מובהקת

לחשיבותם של משרדים אלה היא שמתוך שני הראשונים, שימשו רוזן (רוזנבליט) כשר המשפטים הראשון, ואולשן זמורה כשופט וכנשיא בית המשפט – בהרכבו הראשון של בית המשפט העליון במדינה. נראה כי למרות פעילות מקצועית וציבורית נרחבת, שמרו עורכי הדין על נאמנות למשרדיהם, ופעילותם בהם הייתה גם המקור העיקרי לפרנסתם. עם זאת, אין לנתק בין השניים: בימים של מצוקה תעסוקתית עבור עורכי הדין, נראה שפעילות פרופסיונלית וציבורית הייתה הכרחית על מנת למצוא פרנסה. על כך יכול להעיד החוזה של משרד קרונוגולד-זמורה-רוזנבליט-בר-שירה עם הסתדרות העובדים עד תחילת שנות הארבעים, לפיו ייעצו חנים לחברי ההסתדרות בתל אביב, אך את מוסדותיה ייצגו בתשלום³⁰. בן דוד מציין כי אחת הסיבות העיקריות לפעילות פרופסיונלית נובעת מניסיון להשיג עבודה לחברי הפרופסיה³¹. נראה כי גם כאן הפעילות המוסדית הייתה חשובה, ואף הכרחית, על מנת ליצור מקומות עבודה לחברי הפרופסיה. בדרך כלל, עורכי דין, ששאפו להיות מזוהים כפרופסיונלים, נמנעו מפעילות פוליטית נרחבת, אם כי בתקופה זו אופייני היה שחברות בהסתדרות תשמש יסוד לזיהוי פוליטי. זמורה ואולשן היו מזוהים עם מפא"י, דבר שסייע להם במינויים להרכב הראשון של בית המשפט העליון³². לעומתם, נחום רפאלקס ניר ודוד בר-רביהאי, משפטנים במקצועם, שימשו כפעילים מפלגתיים (הראשון בפועל ציון שמאל והשני במפא"י), והפכו מאוחר יותר לחברי כנסת מטעם מפלגתם, תוך הזנחת פעילותם המקצועית.

בתקופה הנדונה רוב העוסקים בתחום המשפטי ביישוב היהודי לא ראו עצמם כחלק מהקהילה ההסתדרותית ומתנועת העבודה. ניתן להבין מצב זה על רקע הפער בין התפיסה הליברלית, שביסוד המקצוע המשפטי, לבין התפיסה הסוציאליסטית אתה זוהתה ההסתדרות. הבולטים בין השופטים היהודיים היו אנשי ה"מחנה האזרחי" או "הציונים הכלליים", והם התגאו במיוחד במסכת קשריהם עם חברי הנהלת הסוכנות הציונית ועם חוגי השלטון הבריטי³³. גם מי שלא נקט עמדה פוליטית חד משמעית הסתייג מאופייה הביורוקרטי של ההסתדרות ומהיעדר ביקורת משפטית בתוכה³⁴. כפי שנראה להלן, הפער האידיאולוגי בין ההסתדרות לבין עורכי הדין דווקא חידד את מעמדם המיוחד של עורכי דין בהסתדרות³⁵.

משפטנים בהסתדרות העובדים: התבדלות מקצועית מול התנגדות ממסדית

קבוצת המשפטנים בהסתדרות התפתחה במסגרת הרחבה יותר של מקצוע עריכת הדין ביישוב היהודי, אך ייחודה נבע מכך שפעלה בתוך ארגון, שלפחות מהבחינה האידיאית, לא אהד יצירתן של קבוצות פרופסיונליות ככלל, ואת המקצוע המשפטי בפרט, בניגוד לארגונים ואישים מהחוגים האזרחיים ביישוב. המשפטנים בהסתדרות העובדים רכשו לעצמם מקום מיוחד על-ידי שיח משפטי והשכלה נרכשת. כחלק מהשיח המשפטי, הפיצה הקבוצה מושגים וערכים שנשאלו מעולמות תוכן (ליברלי בעיקר) שהם שונים מעולם התוכן (הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי) אותו הפיצה האליטה ההסתדרותית והמפלגתית. כמו כן, גברה הזדהותם של רוב עורכי הדין עם עמיתיהם למקצוע, על פני

הזדהותם עם אחיהם לאיגוד המקצועי בהסתדרות. על מנת לחזק את כוחם בהסתדרות, וכן על מנת לרכוש ניסיון מקצועי ותעסוקה, ניכסו עורכי הדין לעצמם משרות רבות, רובן במשפטי-החברים.

מאפיינים אלו נגדו באופן מפורש את גישתו של בן גוריון ביחס למהות החברות בהסתדרות הכללית, כפי שביטא זאת ב־1932: "סוג ה'אוהדים' – הקשורים בהסתדרות לא מתוך ענייניהם המקצועיים אלא מתוך שיתוף רעיון והכרה בלבד – מספרם אינו גדול בערך, אולם נודעת להם חשיבות מבחינת האכיזת. אי אפשר לזלזל מצדנו ברצונם של כמה מבעלי המקצועות החופשיים להיות קשורים דווקא בארגון הכללי של מעמד הפועלים, אבל לא תיתכן בהסתדרות חברות אידיאולוגית בלבד. חברות זו עלולה להפוך את כל אופיה של הסתדרותנו. אין אנו מעוניינים להכריח את החברים האלה לעזוב את ארגוניהם הפרופסיונליים שמחוץ להסתדרות, אבל לא תיתכן בהסתדרותנו חברות הפטורה מכל זיקת משמעת בעניינים מקצועיים, ונצטרך למצוא דרך של ארגון חטיבות הסתדרותיות של בעלי אומניות חופשיות על יסודות פדרטיביים, שיפתרו במידה ידועה את שאלת שתי הסמכויות החלות על חברים כאלה"³⁶. זאת ועוד, חברותם של עורכי הדין בהסתדרות זכתה לביקורת מצדו של בן גוריון: "יש בהסתדרות 'חברות אפלטוניות'... העניינים המקצועיים והכלכליים של חברים אלה מסתדרים בארגון פרופסיונלי מחוץ למסגרת ההסתדרות. חברותם בהסתדרותנו אינה אלא הבעת סולידריות רעיונית עם ציבור הפועלים, מעין חברות במפלגה. לסוג זה שייכים גם... עורכי דין. הזיקה של חברים אלו להסתדרות היא רופפת ומחוסרת כל אחיזה ממשית"³⁷.

למרות ההתנגדות הנחרצת של בן גוריון ל"חברות אפלטוניות", סגולתם של עורכי הדין היהודיים כ"מתרגמים" וכמגשרים הקנתה לד"ר משה זמורה את תפקידו הראשון לצדו של בן גוריון, מנהיג ההסתדרות, כיועץ המשפטי של הסתדרות העובדים. תפקיד זה יוחד לעורכי דין מראשיתו, ובמסגרתו ייעץ זמורה לוועד הפועל של ההסתדרות בנושאי חוקות, תקנונים וחוזים (בעיקר בכל הנוגע לחברת העובדים), נתן ייעוץ משפטי בנושאים סבוכים כגון היחסים בין ההסתדרות וגדוד העבודה (משבר עין חרוד ב־1925) והופיע כנציג ההסתדרות בבתי המשפט הבריטיים ובוועדת החקירה של לורד פיל ב־1937. נראה כי כבר בשלב זה, נוצרו יחסים ייחודיים בינו לבין בן גוריון, וזמורה שימש, בניגוד להצהרות האידיאולוגיות של בן גוריון, כמי שאחראי להוציא לפועל מבחינה משפטית את רצונותיו הפוליטיים של האחרון. בנוסף לתפקיד של היועץ המשפטי של ההסתדרות, היו, לאחר מכן, יועצים משפטיים לכל מועצת פועלים גדולה (למשל, בר־שירה שימש כיועץ משפטי למועצת פועלי ת"א עד 1942), וההסתדרות אף הסתייעה בעורכי דין רבים לצורך ייצוגה בבתי המשפט הבריטיים, ולא פחות מכך, בייצוג מוסדותיה במשפט־החברים³⁸.

בתקופה זו התקשו עורכי הדין לכלכל את עצמם ולמצוא תעסוקה, ולכן החברות בהסתדרות והשירות כעורכי הדין של מוסדותיה היו תעסוקה חשובה ויקרה מפז. מבחינה זו, נוצר קשר סימביוטי בין תהליכי הגידול של ההסתדרות והבירוקרטיזציה

של מוסדותיה, מצד אחד, לבין ההתפתחות של הפרופסיה של עורכי הדין, מהצד האחר. סימביוזה זו לא הייתה אלא היבט נוסף של קשרי הגומלין ההיסטוריים בין טכנוקרטים, מומחים ואנשי מדע לבין המפעל הציוני ותנועת העבודה³⁹. על רקע אינטרס הדדי זה יש להבין את מספרם של עורכי הדין, שהתפרנסו מההסתדרות, מספר שעלה בשנות ה-30 לכמה עשרות, עובדה הקשורה להתפתחויות שהתחוללו במשפט-החברים בראשית העשור, דהיינו התקנון מ-1932. ניתן לראות בתפקידים אלו (ייעוץ משפטי וייצוג מוסדות) "תפקידים ייעודיים", כלומר תפקידים שיוחדו לעורכי הדין כיוון שעסקו בדיוק ב"תרגום" עליו הצבענו קודם. עם זאת, עורכי הדין ניכסו לעצמם משרות נוספות בהסתדרות העובדים, אשר לא ניתן לראותן כ"ייעודיות", כיוון שלא עסקו ב"תרגום" השיח המשפטי הבריטי. כוונתנו במונח "ניכוס" היא למשרות, שקודם אוישו על-ידי חברי ההסתדרות חסרי השכלה משפטית, ולאחר שניכסו אותן אוישו רק (או בעיקר) על-ידי עורכי דין. כדי לנכס את המשרות, היה צורך ביצירת שיח נוסף לתרגום, דבר שהושג על-ידי השיח המשפטי שהוחדר למשפט-החברים. יתרה מזאת, על מנת להחדיר את השיח, היה צורך בניכוס משרות מפתח במשפט-החברים, ולכן שני תהליכים אלו התרחשו במקביל.

התפקידים הראשונים שעורכי הדין ניכסו במשפט-החברים היו במזכירות בית הדין העליון. זמורה מונה ב-1924 לתפקיד הראשון, הפעם כמזכיר בית הדין העליון של ההסתדרות. בכך היה משום מפנה, כיוון שעד אז מילא הוועד הפועל תפקיד זה ובית הדין העליון היה חלק בלתי נפרד ממנו. בשל עומס יתר על חברי הוועד הפועל בראשית תקופת העלייה הרביעית, ומשום החשיבות המועטה שיוחסה לבית הדין העליון, החליטו קברניטי ההסתדרות להעביר את תפקיד המזכיר לזמורה. האחרון נטל על עצמו את התפקיד ללא התלהבות יתרה, ואף טען שאין זה מן הראוי שאותו אדם ייצג את ההסתדרות וישפוט אותה בו זמנית. זמורה טען מלכתחילה כי יש צורך במזכיר בשכר, הפנוי לחלוטין לעבודת המזכירות⁴⁰. בקשתו זו, שביטאה את הרצון להסדיר בצורה פורמלית את פעילותו הבלתי מוסדרת של משפט-החברים, לא נענתה.

בהמשך למינוי החיצוני לתפקיד מזכיר בית הדין, החל זמורה למנות עורכי דין, ממקורביו, לתפקידים נוספים בבית דין זה. מזמן זה ואילך, אוישה מזכירות בית הדין העליון של ההסתדרות בעורכי דין בלבד. הדבר חשוב בעיקר לאור העובדה שלפני כן איישו את התפקידים אנשים פוליטיים מהוועד הפועל, כלומר פעילים שלא נדרשה מהם השכלה משפטית. ההפרדה, שנוצרה בהמשך בין המשפטנים לבין חסרי השכלה זו, דווקא בבית הדין של ההסתדרות אשר שאף לנתק את עצמו מהמשפט הפורמלי, הייתה למעשה הלבנה הראשונה בחומת ההתבדלות של המשפטנים. לאחר זמן קצר יחסית בתפקידו, ולאור כישלון ניסיונותיו לשנות דברים בדרך פורמאלית, הבין זמורה כי על מנת לשנות דברים במשפט-החברים צריך ליצור 'עובדות בשטח'. ניסיונו הראשון בדרך זו היה מינויו של ישראל בר-שירה כעוזרו⁴¹. בר-שירה היה שותף של זמורה במשרד עורכי הדין, ושימש כסגן מזכיר בית הדין העליון בין השנים 1932 - 1942. במהרה, נעשה בר-

שירה לאחד מעמודי התווך של משפטי החברים. במידה רבה, הוא שימש כאידיאולוג של המוסד, כמנסח הבכיר של נוהגי ההתדיינות בו וחיבר מספר מאמרים חשובים בנושא, שהביעו עמדה קוהרנטית וברורה לגבי מטרתו ואופיו. הופעתו של בר-שירה והתנופה שהוא העניק לניסוח היסודות התקנוניים של משפטי החברים, היו בניגוד בולט הן לתווך ובוהו ששרר במוסד, והן להיעדר התייחסות מקצועית מצד הממסד ההסתדרותי⁴².

בר-שירה תפקד מנובמבר 1926 כעוזר לזמורה בנושאי בית הדין העליון, ללא אישורו הרשמי של הוועד הפועל או של מועצת ההסתדרות. בדיעבד, דרש זמורה תשלום עבור שירותיו של בר-שירה, ונושא זה אף הביאו להתפטר ב-1927 מתפקידו⁴³. משנת 1927 שימש חיים קרונגולד, שותף נוסף במשרד של זמורה, כסגן מזכיר בית הדין העליון. כפי שניתן להבין, זמורה העדיף מינויים של עמיתיו למקצוע ואף למשרד, דבר שאפשר להם להתקדם ולרכוש ניסיון מקצועי. לעומת כניסתם של עורכי דין לתפקידים אלו, דמויות כגון גולדה מאירסון (מאיר), רחל ינאית ומשה שרתוק (שרת), נעלמו בהדרגה מרשימת שופטי בית הדין העליון, בעיקר בשל פעילותם במוסדות והיעדרויותיהם התכופות ממשפטים, עליהן העיד זמורה. כדוגמה לעוצמת כניסתם של עורכי דין למשפטי החברים ניתן להביא את רשימת שופטי סניף בית הדין העליון בת"א: עד 1930 הופיע בה רק עורך דין אחד מתוך שמונה עשר שופטים, וברשימה, שהוצעה לגיבוי ההרכב הקיים, היו חמישה עורכי דין מתוך עשרים ושניים⁴⁴.

תהליך זה המשיך עם הגידול במספרם של עורכי הדין במועצות פועלים רבות בסוף שנות העשרים. בכל מקום בו שימש עורך דין בהנהלת משפטי החברים, בלטה העובדה שעבודת המזכירות נעשתה סדירה יותר, כדוגמת המקרים של משה גרינברג, שפעל בת"א, ושמעון קיטאי בחיפה. שניהם נעשו, בשלב מאוחר יותר, לפעילים גם בבית הדין העליון, אך החלו את דרכם דווקא בשיפור פני משפטי החברים במועצות הפועלים. שניהם הופיעו כשופטים כמעט בכל משפט שהתנהל בתקופת כהונתם, בעיקר משום שייחסו כבוד למוסד משפטי החברים, והקפידו להיענות לזימונים שניתנו להם. זאת בניגוד לחברים מן השורה, אשר נעדרו משיבות שופטים ללא הודעה מוקדמת, ובכך הקשו על מזכיר משפטי החברים לצפות מי יגיע לשיבות, אם בכלל – דבר שגרם לביטולן של ישיבות רבות⁴⁵.

הארגון מחדש, שהתלווה להופעתם של עורכי הדין במועצות הפועלים, ביטא לא רק את תהליכי הפורמליזציה, שהתחוללו במשפטי החברים, אלא גם את התפתחותו של נתיב התמקצעות לעורכי דין. תהליך זה מומחש על-ידי הקריירה המקצועית של משה גרינברג: הוא החל כעורך דין צעיר במשפטי החברים שליד מועצת פועלי ת"א לקראת סוף שנות ה-20, ובמקביל פתח משרד פרטי. בהמשך דרכו, היה ממנסחי התקנון של משפטי החברים ומשופטי בית הדין העליון של ההסתדרות, ולאחר מכן שימש כמזכירו. ב-1939, ביקש מהוועד הפועל משכורת עבור שירותיו (שעד כה נעשו ללא תשלום!), ומכך התפרנס עם סגירת משרדו⁴⁶.

בעוד שהמשפטנים במשפטי-החברים ראו במערכת המשפט הפנים-הסדרותית מקום לגיבוש ניסיונם המקצועי ולרכישת יוקרה מקצועית בקהיליה המשפטית המתהווה, החברים מן השורה, אשר נטלו תפקידים במוסד, עשו זאת מתוך חובה הסדרותית ולא מתוך יוקרה או קידום מקצועי (להפך, הם נדרשו לפנות זמן מעבודתם לצורך השתתפותם בדיונים). סימוכין לכך ניתן למצוא בדיווח המפורט, שהופיע ב"המשפט", על בתי הדין ההסדרותיים, דיווחים שניתנו על-ידי המשפטנים שהוזכרו לעיל (בעיקר בר-שירה וזמורה)⁴⁷. בנוסף, כהונתם של עורכי הדין במשפט החברים הייתה ארוכה יותר מאשר אנשים מהשורה, אשר התחלפו תדיר, בעקבות מעבר מקום מגורים, או בעקבות מעבר תפקיד בעבודתם. למעשה, עורכי הדין בהסדרות בחרו בעמדה אקטיבית יותר במשפטי-חברים מתוך אינטרס אישי לרכוש ניסיון מקצועי ולהתקדם.

עובדות אלו מחזקות את טענתנו בדבר המשרות שנכסו עורכי הדין בתוך משפטי החברים, דבר שתורם להתבדלותם משאר חברי ההסדרות ויצר זהות בינם לבין המוסדות המשפטיים. תהליכים אלו, אשר מקורם היה כלכלי-פרופסיונלי, התקיימו בדיוק במוסד המשפטי אשר מייסדיו רצו להופכו למוסד של 'חברים' למען חברים, משפט עממי, ללא תיווכם של אנשי מקצוע משפטיים. כמו כן, התהליכים היו תנאי מוקדם להיווצרותו של השיח המשפטי בו נדון להלן, אשר במהותו נגד את העממיות שאפיינה את ההתארגנות של ההסדרות בראשיתה. כאמור, יצירת השיח המשפטי הביאה עמה תעסוקה רבה לעורכי הדין, הפעם ב"תפקידים ייעודיים" כמייצגי הצדדים. המשרות שאותם ניכסו, עד כה, היו הכרחיות ליצירת השיח, ואף לשימורו, אך לא היו יותר מסטאז'. עיקר התעסוקה הגיע מהצורך בעורכי דין, לאור התקנון.

התקנון ושיח משפטי

התהליך שהביא ליצירת התקנון ב-1932, ואשר שינה באופן רדיקלי את אופיו העממי של משפטי-החברים בשלביו הראשונים, היה בעיקרו תהליך של החדרת שיח משפטי בעל אופי פורמליסטי ופרוצדורלי⁴⁸. לעובדה זו היו שתי משמעותות עיקריות: האחת, הטמעת השיח הפרוצדורלי-פורמליסטי כיסיתה על רעיונות ליברליים במהותם (כמו הפרדת רשויות), והשנייה, היה בכך שלב משמעותי בדרך לפרופסיונליזציה משפטית בתוך ההסדרות. בשנים 1923 - 1925, התנהלו משפטי החברים ללא פרוצדורה ברורה, ובחלק ממועצות הפועלים התקיימו בצורה לא סדירה. למעשה, נוצרה מערכת כאוטית, אשר נוהלה בכל אתר עפ"י "תנאי השטח": השופטים, המזכירים ומועצת הפועלים. השילוב של כאוס זה עם הריבוי המספרי של העלייה הרביעית הביא את זמורה, עם כניסתו לתפקיד ב-1925, לדרוש כינון תקנון מפורט למשפטי-החברים, וזאת על מנת להפוך אותו לגוף משפטי מסודר ומופרד מהזרוע הפוליטית. בכך ביקש להשיג הפרדת רשויות, וכן ייעול של משפטי-החברים והפיכתם לגוף משפטי, על פי אמות המידה עליהן חונך. הנחת היסוד של זמורה הייתה שהשליטה העקרונית של הפוליטיקאים במשפטי-החברים הייתה אחד הגורמים לתוהו ובוהו ששרר במוסד, ולחוסר יכולתו

להיענות לריבוי התביעות, שנבעו מהשינויים החברתיים בעקבות העלייה הרביעית. נושאים אלו עמדו בניגוד מוחלט לעקרונות היסוד של משפט-החברים, אך היו הכרחיים לשיטתו של זמורה. הפרדת רשויות הינה מושג ליברלי במהותו, ששואף לביזור הכוח על-ידי איזונו בין כמה מוקדים. עיקרון זה נגד את הדרך בה נבנתה הסתדרות העובדים, לאור יניקתה ממסורות סוציאליסטיות. גם הרעיון של הפיכת משפט-החברים לגוף משפטי, שפועל על פי עקרונות פורמליים, נגד את הרעיון של משפט עממי שמתרחק מהגדרות פורמליסטיות. לכן, ניתן היה להניח שקברניטי ההסתדרות יזדעקו לשמירת חזונם הראשוני. אבל, מתוך הזנחה, שנבעה בעיקרה מחוסר עניין במוסד, מחד גיסא, ומתוך תוסר הבנה של משמעויות הסעיפים בתקנון, שעוצב ב-1932, מאידך גיסא, הם תמכו בתהליך שלבסוף הביא לתקנון ארוך ופורמלי, שבו פרוצדורה בלבד, ואילו הנורמות שמאחוריה הוסוו היטב.

לאחר שהצליח זמורה לממש את דרישתו למזכיר או לעוזר למזכיר, בדרך של הכתבת עובדות בשטח, הוא פעל בשיטה דומה בנושא השינויים בתקנון משפט-החברים. דרישתו לשינויים לא נענתה מספר פעמים, עד שלבסוף הוציא זמורה "הוראות זמניות" למועצות הפועלים הגדולות (חיפה, ירושלים, ת"א ועפולה), אשר לא עברו את אישורם של מועצת ההסתדרות או הוועד הפועל⁴⁹. העיקוף נעשה בדרך של טרמינולוגיה. במקום שינויים בתקנון, ניתנו הוראות זמניות, על מנת להימנע מדרישת התקנות, שנקבעו בשנת 1923, כי כל שינוי שיערך בהן יקבל את אישורה של מועצת ההסתדרות. ההוראות הזמניות כללו בעיקר נושאי פרוצדורה, ונועדו ליצור מסורת משפטית אחידה במועצות הפועלים השונות. נושאים אלו פורטו והורחבו בתקנון 1932.

הלחץ המצטבר מצד בית הדין העליון לתיקון התקנון של משפט-החברים, ובעיקר, הפעילות של זמורה ובר-רשימה בהכנת טיוטות שונות וקווים מנחים לתקנון השתלבו עם תוצאות ההתפוררות של הממסד ההסתדרותי עקב המשבר הכלכלי החריף של 1926 - 1927⁵⁰. לאור משבר זה, העמיקה מדיניות הריכוזיות המוסדית והביורוקרטיזציה, בקרב הנהגת ההסתדרות, והשתלבה בסופו של דבר עם התפנית הפרוצדורלית שהציעו המשפטנים. בנוסף, המשפטנים בהנהלות משפט-החברים במקומות, כמו גרינברג, קיטאי ובר-רבי-האי⁵¹, שאפו להתנתק מכפיפותם לגוף הפוליטי (שנשלט ברוב מועצות הפועלים על-ידי מפלגת אחדות העבודה), ולהתקרב למרכז הפעילות המשפטית – בית הדין העליון. עורכי דין אלו היו המקדמים העיקריים של בניית התקנון מצד מועצות הפועלים במקומות, ודאגו לגיבוש טיוטות ראשוניות⁵². היו ששה אנשי מקצוע, בתחום המשפטנים, אשר בלטו בשלבים השונים של בניית התקנון וכיהנו בכל הוועדות השונות: זמורה, בר-רשימה, קרונגולד, גרינברג, ישיבץ וקיטאי. נראה כי מאמציהם היו הכוח המניע מאחורי בניית התקנון, ובדיעבד הם חיזקו את מעמדם של עורכי הדין בהסתדרות. זאת ועוד, תהליכי ההתפוררות, שהתחוללו בקהילה ההסתדרותית לאור המשבר הכלכלי, דווקא הגדילו את היקף הפעילות במשפט-החברים במקומות, והעמיקו עוד יותר את הנתק ביניהם לבין מרכזי הכוח המפלגתיים וההסתדרותיים. לכן, אין פלא שעובדות אלו

הביאו את נציגי המפלגות במועצת ההסתדרות ה־21, בינואר 1929, לאשר עיצוב של תקנון למשפטהחברים. ההסדרה של השיפוט המקומי והרצון להעמיק את השליטה על הקהילות ההסתדרותיות המקומיות, לאור השפעותיו הקשות של המשבר, היו שני צדדים של אותו מטבע.⁵³

אף שזמורה החל לדרוש תיקונים לתקנון עוד בשנת 1925, היה זה בר־שירה שהמשיג את השינויים ותרגמם לסעיפים משפטיים. לכנס בירושלים באוקטובר 1928⁵⁴, בו הרצה בר־שירה על עקרונותיו, נקראו נציגים מכל משפטהחברים המקומיים ומבית הדין העליון, אך מספר המשתתפים בו היה נמוך למדי⁵⁵. לפיכך, נשלחה ההרצאה בכתב לשלושת מועצות הפועלים הגדולות (ת"א, ירושלים וחיפה), לוועד הפועל ולוועדת הביקורת המרכזית, ואלו נתבקשו להגיב עליה. ההרצאה כללה סקירה קצרה של מצבו של המוסד, עקרונות מנחים ולבסוף, הצעה ראשונית לתקנון. העקרונות אותם הציג בר־שירה, לא רק נגדו את הריכוזיות והפוליטיזציה שגברו בהסתדרות, אלא שיקפו תפיסה כוללת של מעין ליברליזם סוציאלי: צמצום והבהרת סמכויות, הפרדת רשויות, תקדימים וייעול. עקרונות אלו היו אבני היסוד של התקנון העתידי.

הנושא של צמצום והבהרת סמכויות התייחס לסעיף י"ד, שנקבע בחוקת ההסתדרות בוועידת ההסתדרות השנייה: "כל חברי ההסתדרות חייבים להישפט במשפטהחברים של ההסתדרות ולהישמע לפסק דינו". בסעיף זה הונח היסוד החוקתי למשפטהחברים, שפורט והובהר על־ידי מועצת ההסתדרות שהתכנסה לאחר הוועידה. המועצה קבעה כי משפטהחברים מברר סכסוכים בין חבר לחבר, בין חבר למוסד ובין מוסד למוסד, וכן משמש מועצה יורידית על יד ההסתדרות לעזרה משפטית⁵⁶. לאור מצבו הרופף של משפטהחברים, טען בר־שירה כי עקרונות מנחים אלו רחבים מדי, ומחייבים את חבר ההסתדרות לפנות בכל עניין למשפטהחברים, גם אם הוא פלילי וגם אם הוא בנושאי אישות. תחומים אלו נדונו בבתי הדין הממשלתיים ובבתי הדין הרבניים, ומשפט חברים לא התיימר מלכתחילה לטפל בהם. בר־שירה גרס כי ישנו צורך בצמצום החובה ובהרחבת הזכות: החבר יהיה חייב להישפט במשפטהחברים רק בעניינים שנובעים מתוך פעולות ההסתדרות ומוסדותיה, ובשאר העניינים יהיה זכאי להיעזר בו. בר־שירה טען כי ההצהרה של סימן י"ד הינה "כללית וסתמית ואינה ניתנת להגשמה"⁵⁷, כיוון שהיא מכלילה במשפטהחברים גם נושאים שאינם אמון עליהם (הכוונה בעיקר לפלילים), וכן בשל חוסר התאמה בין הצהרה יומרנית זו לבין מבנהו ואופיו של משפטהחברים בפועל.

העיקרון המנחה בשינוי המוצע היה התאמת התקנון לגבולות ההיגיון והפרקטיקה, ועל־ידי כך השגת משמעת מקסימלית של חברי ההסתדרות לקהילה ההסתדרותית. בר־שירה האמין כי חוסר היענותם של חברי ההסתדרות להישפט במשפטהחברים נבע מהתפיסה המרחיבה והמחייבת, שהייתה טמונה בסעיף י"ד, ולכן לדידו צמצום החובה יביא את חברי ההסתדרות להיענות לדרישת התקנון, ולהיעזר במשפטהחברים עפ"י דרישה זו. יש לציין כי לא בכדי היה סימן י"ד כה רחב: הוא תאם את גישת הטוטאליות, שאפיינה את ההסתדרות, ללוות כל עובד מ"לידה עד מוות", ולכן אך

טבעי הוא כי משפטה הפנימי ילווה את העובד בכל נושא בו הוא נתקל. גישתו של בר-שירה הייתה מתונה יותר: נבדלותו של חבר ההסתדרות מכלל החברה היישובית לא הייתה בראש מעייניו, והאפשרות שהלה ישתמש במוסדות משפטיים לא הסתדרותיים נראתה לו לגיטימית. יתרה מזו, בר-שירה שאף להכפיף את משפטה החברים לגבולות ההיגיון, אך לא פחות מכך – לגבולות הפרקטיקה המשפטית, הזקוקה לבסיס חוקי למעשיה, שניתן לה מתוקף חוק הבוררות הבריטי מ-1926.⁵⁶

כך גם בנושא הפרדת הרשויות. לפי חוקת ההסתדרות, היה הוועד הפועל רשאי להכריע בכל הנעשה במוסדות ההסתדרות, ובכלל זה משפטה החברים. בנוסף, במשפטה החברים המקומיים, מונה לא פעם מזכיר מועצת הפועלים (שנבחר על פי מפתח פוליטי) גם לתפקיד המזכיר של משפטה החברים. המקור לעירוב בין הפוליטי למשפטי נעוץ בעובדה שבתחילת ימיה של ההסתדרות, שימשו הוועד הפועל והמזכירות במועצות הפועלים השונות, זירה לבירור הסכסוכים בין חברי ההסתדרות ומוסדותיה. משגדלה אוכלוסיית ההסתדרות וגבר הלחץ הניהולי על הפוליטיקאים, היה צורך להקים גוף לטיפול בסכסוכים אלו, ומשפטה החברים נועד לשמש מענה לכך. ברם, עם הקמת משפטה החברים, לא עורערה סמכות הבוררות שהייתה בידי הגופים הפוליטיים והמפלגתיים, ואלו נשארו פוסקים אחרונים בכל דבר ועניין – מעין סמכויות ערעורים עליונות. ההפרדה נוצרה למעשה מתוך כורח, אך לא ביטלה את כוחם של הגופים הפוליטיים כמכריעים בנושאים משפטיים, ולמעשה העמידה אותם מעל לגוף המשפטי, ולא במקביל לו, כפי שדרשה הפרדת רשויות במובן המקובל של המונח.

בר-שירה הסתייג מכך, וטען: "דבר זה מעורר חשדים – בייחוד במשפטים דיסיפלינריים – על הנייטרליות הגמורה של משפטה החברים, וזוהי הסכנה היותר גדולה למשפטה החברים. כי עליו להיות המצפון, קודש הקודשים, של התנועה".⁵⁷ ההוראה, בחוקת משפטה החברים מ-1923, שלא ניתן להגיש תביעה קיבוצית נגד הוועד הפועל, אפילו לא בנושאים כספיים, וכן העדפתו של המוסד ההסתדרותי בכך שזכה ישירות למשפט בפני מדרגה (ערכאה) ב' (ללא משפט בפני מדרגה א' קודם) – בניגוד לחברים מן השורה – נמנו עם הסכנות. בר-שירה דרש ליצור נייטרליות שיפוטית אשר תביא לאובייקטיביות ותעלה את האמון של חברי ההסתדרות במשפטה החברים. הפתרון שהוא מצא לתיקון העוולות היה הרחבת העצמאות של משפטה החברים, בתוך ההסתדרות, והחלשת כפיפותו למועצות הפועלים או לוועד הפועל. כמרכן, הוא דרש כי בית הדין העליון יוכר כמבקר וכמנהל של משפטה החברים המקומיים, וכי מזכיריהם ייבחרו בזכות כישוריהם בהכרת החוקה, ולא בשל שיקולים פוליטיים. להצעה זו, שבאה מצדו של משפטן מומחה, הייתה משמעות רחבה וברורה: הוצאת הגוף המשפטי של ההסתדרות משליטת הפוליטיקאים, והפיכתו לרשות נפרדת, בהתאם לתפיסה הליברלית של הפרדת רשויות.

כמו כן, קבע בר-שירה כי יתרונו היחיד של הוועד הפועל יהיה יכולתו להגיש משפטים לבית הדין העליון של ההסתדרות, כפוסק ראשון ואחרון, אך בכל שאר הסעיפים יהיה

שפיט ככל מוסד הסתדרותי אחר. ראיית הוועד הפועל כגוף שניתן לשפטו, וגם היכולת המעשית לבצע זאת, הייתה שונה במהותה מתפיסת הריכוזיות, שגרסה עליונות ברורה לוועד הפועל, על פני כל מוסד הסתדרותי אחר. הצעתו של בר־שירה התקבלה לבסוף רק בחלקה: משפטי־החברים המקומי הופרד ממועצת הפועלים והוכפף לבית הדין העליון, אך הוועד הפועל נותר בעל סמכויות רחבות, דיקטטוריות כמעט, כלפי בית הדין העליון (למשל, זכות היתר שניתנה לו להוציא מן ההסתדרות חברים במשפט מהיר)⁶⁰. אף שבכך לא מומש עקרון הפרדת הרשויות, היה בשינוי זה משום הליכה בכיוון, אשר שינה את אופיו המהותי של משפטי־החברים והשפיע גם על פעילותן של מועצות הפועלים בשטח⁶¹.

שאלת השימוש בתקדימים לא הוכנסה במפורש לחוקת משפטי־החברים. עם זאת, פסקי דין של בית הדין העליון פורסמו בציבור – עוד לפני כינון התקנון, בו הוגדר פרסום זה כאחריותו. תקדימים אלו היו הבסיס הנורמטיבי היחיד, לצד ההוראות ששרטטו את דמותו של השופט הרצוי במשפטי־החברים (היצמדות לכללי הבוררות והקפדה על אובייקטיביות ונייטרליות)⁶². בר־שירה דרש כי השופטים במקומות ילמדו פסקי דין עקרוניים ויפעלו על פיהם, דבר שלא התבצע באופן מלא בגין הקושי בפרסומם, ובשל התחלופה של השופטים. מעניין לציין כי ההפניה של בר־שירה הייתה ל"המשפט", כתב עת משפטי, שהופץ למשפטנים בלבד, ולא הגיע לחברים מן השורה, כמו "דבר", העיתון היומי של ההסתדרות. הדרישה לתקדימים ינקה ממסורת המשפט הבריטי, שממנה שאב בר־שירה את השראתו. יתרה מזאת, השימוש בתקדימים הורחב על־ידי המשפטנים לפסקי דין מחו"ל, דבר שהשריש נורמות מהשיח ממנו ניסה משפטי־החברים להתנתק – הדיון המשפטי הבריטי. השימוש בתקדימים דרש מיומנות משפטית כלשהי, ולא היה ברור ומובן מאליו לחסר השכלה בתחום זה. עובדה זו יצרה פער בין מי שהיה אמון על שימוש זה – משפטנים – לבין מי שלא הכיר את רזיה של שיטה משפטית זו – חברים מן השורה. בפועל, היא הרחיקה את האחרונים, כיוון שלא חשו בקיאות בחומר עליו התבססו המשפטנים.

שאלת הייעול, שענתה על בעיית הכאוס הניהולי במשפטי־החברים במקומות, זכתה לפירוש ולהרחבה משמעותיים בתקנון. בר־שירה טען כי: "ההוראות בדבר מהלך הדין סותרות את הפרינציפ היסודי של כל בורות: מהלך מהיר של הדין וקיצור זמן השפיטה"⁶³. הוא התכוון, בעיקר, לקיומן של שלוש מדרגות במשפטי־החברים, בהן השתתפו 13 שופטים (שלושה במדרגה א', חמישה במדרגה ב' וחמישה בבית הדין העליון), בתוספת שתי ערכאות ממשלתיות לאישור פסק הבוררות. יש להוסיף לכך שמשפטנים רבים התעכבו בשל קושי לגייס שופטים, ובשל פעילות לא סדירה של משפטי החברים, בעיקר במועצות פועלים קטנות. בר־שירה הציע תהליך מקוצר למשפטי ממון עד סכום מסוים, עם מספר קטן יותר של שופטים, וזאת במטרה לקצר את ההליך המשפטי ולהפחית את התלות במספר גדול של שופטים.

ייעול זה היה חלק ממכלול רחב של הסדרים פרוצדורליים, שהוכנסו בתקנון, בהם

כללים לגבי מספר הערכאות, מספר השופטים, זמני ערעור, דיני ראיות ועדים, משפטי שטרות, צד שלישי ומשפט חוזר. בר־שירה ניסה לקצר בחלק זה, והציע תקנון בעל 30 סעיפים, אך הרחבות ותוספות שצורפו הביאו את התקנון לכדי 100 סעיפים. יש לציין כי חברים מן השורה, ששימשו כשופטים או המתדיינים עצמם, התקשו לשנן את כל מאת סעיפי התקנון, דבר שהיה קל יותר לעורכי הדין שקיבלו שכר עבור שינון זה, וכך הונהג, למעשה, שיח משפטי באמצעות התקנון. שיח זה חייב כניסה של עורכי דין לייצוג הצדדים בכל משפט בעל ערך, וגרם להתארכות ולסרבול המשפטים בשל מסכת העדויות והראיות המפורטות, שהוגשו לשופטים על־ידי עורכי הדין. השיח המשפטי יצר קשר הדוק בין הפורמליזציה של משפטי־החברים, שהיה עממי במקורו, לבין התגברות השפעתה של הגישה הפרופסיונלית.

סגירות פרופסיונלית

הצעותיו של בר־שירה אומנם התקבלו בתקנון, אך לא כולן זכו לאהדה מצד ההנהלות המקומיות של משפטי־החברים, או מצד עמיתיו המשפטיים. הוויכוח התנהל בין משפטינים בלבד, ודומה כי הנושא לא עורר עניין או הד במוסדות ההסתדרות, או בין חבריה מן השורה. יש להדגיש כי אמירה זו אינה מבטלת את החשיבות, שהעניקו חברי ההסתדרות למוסד: הם נעזרו בשירותיו באופן שוטף, וגורלותיהם הוכרעו על־ידי שופטיו. עצם הבלעדיות של עורכי הדין על הוויכוח מסמן כי המשפטינים "ניכסו" את משפטי־החברים, ואחרים לא מצאו בוויכוח עניין או חשיבות, או אולי הרגישו כי הנושאים אינם בהירים למי שאינו משפטן. כמו כן, מעיד השיח (שיובא להלן) על תפקידו של משפטי־החברים בהתהוות הקבוצה הפרופסיונלית של עורכי הדין: אתר זה שימש עבורם כ"בית" לדיון בנושאים משפטיים ובפילוסופיה של המשפט, ואפשר להם זיקה לקבוצה פרופסיונלית, שעמה נמנו מבכירי המשפטינים.

המשפטינים התחלקו לשלוש קבוצות, בהתאם לדעותיהם ביתס לשינויים (מן הסתם, חלוקה זו מבטלת ניואנסים, אך מאפשרת להבין את המחלוקות ביניהם): המצדדים במתן אופי משפטי טהור למשפטי־החברים (אותם ייצג נאמנה ישראל בר־שירה), המתנגדים לעמדה זו או, לחילופין, המצדדים במשפט עממי, נטול אופי משפטי ליברלי (אותם ייצג נחום ניר־דפאלקס) והמפשרים – אלו ששאפו ליצור אינטגרציה בין הגישה הלא פורמלית למשפט לבין הגישה הליברלית (אותם ייצג משה גרינברג).

קולם של המתנגדים לתקנון יוצג על־ידי ניר – לעתים בהקצנה. ניר היה בעל הכשרה של עורך דין, שימש כשופט בבית הדין העליון והיה איש פועל־יציון שמאל, כלומר, דובר האופוזיציה בהסתדרות לשלטונה של מפא"י. הוא לא היה מעורב בעיצוב התקנון, ולאחר אישורו נעלם מהדיון על אופיו של משפטי־החברים. עם זאת, בתחילה הוא היה היחיד שהקים קול זעקה נגד תהליכי הפורמליזציה. בוועידת משפטי־החברים, שהתקיימה בחדרה (להלן ועידת חדרה) בינואר 1931, טען ניר: "[הקמת התקנון הינה] יצירת קסטה של שופטים. זהו אסון. נמצא לנו שופטים עם הכרה פרולטרית. גם לבורגנים

מתאים התקנון. עפ"י התקנון לא ייגמר שום משפט". התקנון הנו "מוניזם קפיטליסטי... אצלנו כמו בכל העולם כולו"⁶⁶. ניר, אשר האמין כי ההסתדרות צריכה להיות 'סובייט של עובדים', שמייצג את כל מעמד העובדים כבדגם הרוסי, גם הזהיר מפני ייצוג המתדיינים עלידי עורכי דין, וטען כי צעד כזה יביא לסיאוב משפטי החברים ולניתוק מחברים מן השורה⁶⁵.

מהשפה בה השתמש ניר, ניתן להבין את הבסיס האידיאולוגי לדבריו. מושגים כמו 'הכרה פרולטרית', 'בורגנים' ו'מוניזם קפיטליסטי' הושאלו היישר מן השיח המרקסיסטי ומהמסורת של פועלי ציון בתקופת העלייה השנייה. כפי שניתן להבין, ניר פסל מכל וכל תקנון פרודורלי, ונראה כי היה בעל עין חדה דיה כדי להבחין בנורמות שביסוד פרודורה פורמלית כזו. ניר שאף עדיין למה שעמד בבסיס משפטי החברים בתחילתו: משפט "פרולטרי". תפיסה זו היוותה איום על התחזקותה של קבוצת המשפטנים, בעיקר כיוון שהוצגה עלידי משפטן שהכיר את שפתה. דומה עם זאת, שמאחר שניר היה קודם כל איש פוליטי, שזוהה עם השמאל בהסתדרות, הוא לא נהנה מתמיכה בקרב הפוליטיקאים והמשפטנים כאחד.

בהמשך לתפיסה זו, כתב ניר לאחר ועידת חדרה מאמר ב"דבר", שנשא את אותם הרעיונות⁶⁶. המאמר פנה לחברי מועצת ההסתדרות בטענה שאלו נוטים לאשר את ההצעה שהובאה בפניהם מתוך חוסר היכרות עם השיח המקצועי. גם כאן היטיב ניר לצפות את העתיד בכך שחברי מועצת ההסתדרות לא ירדו לעומקה של השפה הפורמלית של התקנון, ונדמה שנחרד מתהליך הניכוס של משפטי החברים עלידי המשפטנים. ניר טען בחריפות כי יש לדחות את התקנון ולא לאשר אותו, כיוון שהסעיפים בו השתלטו על המקרים: "מחברי התקנון, עו"ד צעירים, נוטים לקבל את תורת החוקים בהתלהבות יתרה... והם מתפרצים לחלק את כל חיינו לפי סעיפים". בהמשך טוען ניר כי התקנון הינו "פורמליזם מאובן", שנוגד את אופיו העממי של המוסד. לשיטתו, לא היה מקום לתקנון מפורט בחיי הפועלים, והצעתו הנגדית הייתה תקנון בן עשרה סעיפים, מעין הנחיות כלליות לפעולת משפטי החברים (בדומה לתקנון הראשון מ-1923). מבחינה זו, תקנון פשוט ובהיר נתפס כתנאי מוקדם למעורבות חברתית רחבה של המשתמשים בו. רוב המשפטנים בחרו להתעלם מהשתלחותו של ניר, ובכך התירו לעניין לחלוף. גרינברג היה המשיב היחיד.

גרינברג ייצג את המפשרים. הוא ענה בדיוק להגדרה של ניר ל"עורכי דין צעירים", כיוון שעבר זמן מועט מסיום הכשרתו. הוא היה ממחברי התקנון ובעצמו כתב מאמרים לא מעטים בנושא משפטי החברים, שרובם לא פורסמו. גרינברג שאף: "להתאים משפט חדש לצרכינו ולדרישותינו, כחומת מגן למשקנו ובית חינוך ליצירת הווי חדש"⁶⁷, וביקר את 'ותיקי התנועה' שראו בהסתדרות משפחה גדולה, אשר בה יפתרו הסכסוכים "ליד הבאר" בלחיצת יד. הוא ניסה למצוא פשרה בין עמדה זו, אותה ייצג ניר, לבין המשפט החוקתי, כפי שייצג אותו ברשירה, ובכך למנוע הן כאוס חברתי, והן ביורוקרטיזציה מוגזמת בחייה של הקהילה ההסתדרותית.

לפיכך, הנחו אותו היסודות הבאים: הרחבת סמכותו של משפט־החברים, היעדר הפרדת רשויות ויצירת אפשרות לשינוי במערכת המשפטית. גרינברג טען כי על מנת ליצור חברה חדשה, יש צורך במשפט פנימי לכל תחומי חייו של הפרט (כולל דיני אישות וכד'), ולא רק לנושאי עבודה, בניגוד לתפיסה המצמצמת של בר־שירה. עמדתו של גרינברג התיישבה היטב עם שאיפת הטוטאליות ההסתדרותית, שכן מטרתו הייתה לעצב את משפט־החברים כבית משפט לכל דבר ועניין, שעוסק בכל נושא שעל הפרק ולא משמש לבוררות בלבד. את נושא הפרדת הרשויות ראה גרינברג בעין ביקורתית, בטענה כי למעט ארה"ב, ישנה בכל מקום השפעה הדדית בין משפט ופוליטיקה. לדעתו, הבסיס להפרדת הרשויות היה טמון בצורך לשמור על הקניין הפרטי, ולכן אין לו מקום בשיטה הסוציאליסטית, עליה היה אמון. מסקנתו הייתה כי הרשות המשפטית והרשות הפוליטית צריכות לשתף פעולה ולעזור זו לזו בפעילותן לביסוסה של תנועת העבודה. הנושא האחרון היה שמרנות המשפט, והחשש של תנועה מהפכנית משמרנות זו. לכך מצא פתרון בהחלפת השופטים כל מספר שנים, כדי לאפשר לשינויים חברתיים לחדור גם למערכת המשפט.

הפתרונות אותם הציע גרינברג לא התקבלו, למעט הקדנציות של השופטים, שהיו נהוגות עוד קודם לכן. תפיסתו המפשרת לא הציעה פתרון כולל, ולמעשה במקביל לכתיבתו המשיך לעסוק בגיבוש התקנון, שיצר הפרדת רשויות מסוימת, וצמצם את תחומי חובת השיפוט במשפט־החברים. כך קרה שגישתו הצטרפה לבסוף לגישת המצדדים בשרטוט התקנון המשפטי, גם אם לא עשה כן מתוך כוונת תחילה.

דומה שכוחו של זמורה עמד מאחורי השתקת המתנגדים לתקנון. זאת ועוד, בר־שירה, שהיה קשור לזמורה בקשרי ידידות ועבודה, הוא שניסח את התקנון, ומאחר שנחשב למשפטן מבריק, זכה לגיבוי מלא מצד המוסדות והמשפטנים. בנוסף, נראה כי שיטתו של זמורה הייתה מועילה יותר להתחזקותם של עורכי הדין, ומכיוון שאלו הובילו את עיצוב התקנון, הם תמכו בו. כך או כך, התוצאה הייתה שהרעיון הראשוני של משפט־החברים, כפי שייצגו ניר, ובעידון מה גם גרינברג, פינה את מקומו לגישה 'מודרנית' יותר, משפטית יותר ודומה יותר למשפט האנגלי, וזאת במקביל לאנגליפיקציה שהתרחשה בכל מוסדות המשפט בארץ.

הצעה אחת של בר־שירה זכתה לאהדתם של רוב המשפטנים, ועסקה בתפקידו של ביה"ד העליון כמבקר, מנחה ומנהל של משפטי החברים המקומיים. את חשיבותו של שינוי זה הסביר גרינברג: "בין משפט־החברים שבמקום אחד לבין השני לא היה כל קשר איזה שהוא. למזכירות [בית הדין העליון] לא היו כל תפקידים של פיקוח והדרכה ביחס למשפט־החברים"⁶⁸. תפקיד בית הדין העליון כמוסד מבקר ומנהל הפך את משפטי החברים המקומיים לעצמאיים יותר מול מועצות הפועלים, אך לתלויים למדי בבית הדין העליון. החלשה זו של משפט־החברים המקומיים העלתה את חשיבותו של בית הדין העליון בכלל, ואת חשיבות המזכירות בו בפרט. מזכירות בית הדין העליון מ־1925 (עם מינויו של זמורה) ואילך, הייתה מורכבת כולה ממשפטנים. תהליכים אלו

הביאו לעלייה משמעותית בהשפעתם של משפטנים בהסתדרות, ולשליטה שלהם על השיפוט ההסתדרותי.

במאי 1930, קיבלה מועצת ההסתדרות ה־22 תיקונים דחופים לתקנון, ללא כל דיון בהם. תיקונים אלו עסקו בענייני פרוצדורה בלבד, והוכנו על־ידי מזכירות בית הדין העליון, ללא שיתוף של משפטי־החברים במקומות, או של הוועד הפועל של ההסתדרות. במאי 1930 גם התקיימה פגישה של בית הדין העליון עם הנהלת משפטי־החברים בת"א, ובסופה הוחלט על הקמת ועדה שתכין את התקנון, בין השאר על בסיס סיורים במקומות שיערוך גרינברג⁷⁰. שני אירועים אלו מלמדים אותנו כי מרכז הפעילות בנושא התקנון היה בבית הדין העליון, ותחת ניהולו. כבר בשלב זה, עוד לפני הגדרת סמכויותיו של בית הדין העליון כאחראי על המקומות, פעלה המזכירות שלו כיוזמת וכדוחפת של השינויים. כמו כן, ניתן ללמוד שבנושאי פרוצדורה קבעו משפטנים בלבד, ללא התייעצות עם אנשי השטח, וללא התערבות של קברניטי ההסתדרות. גם בכך ניתן לראות את הניכוס בו דנו קודם לכן, ובעיקר את הסגירות הפרופסיונלית הגוברת והולכת של קבוצת המשפטנים ביחס לכל דבר שנוגע למשפט בהסתדרות.

באוגוסט 1930, התכנסה ועידה של משפטי־החברים בת"א, והחליטה להקים ועדה בת חמישה חברים, בה חברו גרינברג, קיטאי, ישיבץ, קרונגולד וליכטמן. למעט האחרון, שהיה דמות פעילה במשפטי־החברים בירושלים, למרות העובדה שלא היה עורך דין, היו כל חברי הוועדה משפטנים⁷¹. מטרת הקמתה של הוועדה הייתה עיבוד הצעת תקנון ופרסומה ב"דבר". בשלב זה, התפרש התקנון על מאה סעיפים. מטרת הפרסום ב"דבר" הייתה לעשות הסברה בנושא משפטי־החברים וליצור מודעות לנושא, כמו גם לאפשר לציבור הרחב להגיב על המצוי בתוכנו. התקנון, שפורסם ב"דבר" בדצמבר 1930, היה ברובו פרוצדוראלי, ומי שלא היה משפטן התקשה לעמוד על העקרונות שמאחוריו. היחיד שהגיב היה משפטן ופעיל במשפט העברי, פלטיאל דיקשטיין⁷². ניתן לשער כי היעדר התגובות שיקף גם את העניין המועט של הפעילים ההסתדרותיים במוסד משפטי־החברים.

בעקבות ועידת חדרה, הוקמה ועדה נוספת בת תשעה חברים, אך בשל אי פעולתה, הקים הוועד הפועל ועדה בת חמישה חברים: רמז מהוועד הפועל, אידלסון מוועדת הביקורת וגרינברג, קרונגולד וזמורה ממשפטי־החברים⁷³. נציגי משפטי־החברים היו משפטנים כולם, ושני הנציגים האחרים שיקפו את המעורבות הגדלה והולכת של הוועד הפועל. הרכבן של הוועדות העיד שוב על השתלטותם של המשפטנים על עמדות המפתח במשפטי־החברים בכלל, ובבניית התקנון בפרט. למעשה, הן המרכז ההסתדרותי והן חברי ההסתדרות קיבלו את המשפטנים כברי הסמכות והידע בנושא משפטי־החברים. בשלב זה התערב בר־שירה וחזר על הצעותיו מ־1928, כולל דרישה לצמצם את מספר הסעיפים בתקנון⁷⁴. למעט דרישתו זו, ולמעט שינויים שנעשו בתקנון בעקבות דרישתם של בן־גוריון ורמז, התקבל התקנון ברוח דבריו של בר־שירה. התקנון אושר על־ידי מועצת ההסתדרות ה־25, באפריל 1932, ללא כל דיון. כך התאמתה

טענתו של ניר, ב"דבר", שמועצת ההסתדרות קיבלה את ההצעות שהוגשו לה, מתוך חוסר בקיאות בחומר הנידון, וכך הפכה למעין חותמת גומי של הוועד הפועל.

אישור התקנון פעל כמתן לגיטימציה לקבוצה הפרופסיונלית של המשפטנים, שפעלה בתוך ההסתדרות. אולם, לא התקנון לבדו עשה שירות למשפטנים. העובדה שהם היו דרושים להסתדרות לצורך פעילותה השוטפת מול המנדט הבריטי חיזקה את מעמדם יותר מכל. התקנון פעל כמסמך נורמטיבי ומכאן חשיבותו: הוא הפך את ייחודם ואת מעמדם של המשפטנים למוכר בתוך ההסתדרות פנימה – ולא רק כלפי חוץ – אך, מהצד האחר, הוא גרם לניכור מוסד משפטי-החברים מחברי ההסתדרות עצמם.

הלגיטימציה השתקפה בשלושה היבטים: ה'שיח' המשפטי, כניסת המשפטנים לעמדות מפתח וניצחון השיטה הבריטית בתקנון עצמו. השיח המשפטי הגדיר את הגבול בין 'אנחנו' ו'הם', ויצר תחימה ברורה בין מי שיכול היה להבין, לפרש ולהתווכח בהקשר של משפטי-החברים, לבין מי שלא. אבחנה זו הייתה חיונית להתחזקותם של עורכי הדין, ולייחודם לעומת שאר חברי ההסתדרות. כך חברו עורכי הדין חברי ההסתדרות לאנשי המקצוע מחוץ להסתדרות (הסתדרות עורכי הדין היהודיים, שקמה באותה התקופה), ובכרו אותם על פני חבריהם בהסתדרות. במילים אחרות, נטייתם של עורכי הדין בהסתדרות הייתה לצבור עוצמה בתחום המשפטי, ולשם כך הם יצרו מעין התבדלות בתוך ההסתדרות עצמה, אשר זיהתה אותם קודם כל כמשפטנים ורק לאחר מכן כחברי הסתדרות. זהו בדיוק סוג החברות בהסתדרות שכונה על-ידי בן-גוריון "חברות אפלטוניות", תופעה שהוא לא הצליח למנוע את התפתחותה.

הכנסת השיח המשפטי גם הביאה סרבול ובירוקרטיזציה למשפטי-החברים. הייצוג על-ידי עורכי דין מיומנים האריך את המשפטים ופגע ביעילותם. במידה רבה נדמה כי התקנון חיזק את קבוצת המשפטנים, אך פגע פגיעה אנושה במוסד בו פעלו. מבחינתם, פגיעה זו הייתה נסבלת כי חשיבותם ומעמדם שוב לא נתנו לערעור, והם היו דרושים לכל משפט בעל ערך. מבחינת החבר מן השורה, השיח המשפטי הקשה על השימוש במשפטי-החברים. תהליך זה התרחש במקביל ליצירתן של אופציות שיפוטיות אחרות, כמו משפט ההסתדרות וועדות הבירורין בקואופרטיבים, שניתקו חלק מהמוסדות המרכזיים של ההסתדרות מחובת השיפוט במשפטי-החברים. תהליכים אלו רוקנו את משפטי-החברים מפעולתו הנורמטיבית, ומשנות ה-40 הוא עסק יותר ויותר בתביעות כספיות – בעיקר בתביעות שנוגעות לגביית מסי ההסתדרות – עד לגוויעתו הסופית ב-1957⁷.

עמידתם של משפטנים בעמדות מפתח במשפטי-החברים הייתה חשובה הן ליצירת השיח המשפטי (התקנון), והן לשימורו. מכאן ואילך, יהיו עורכי הדין בהסתדרות עסוקים בייצוג חברים במשפטי-החברים, לצד תפקידיהם בניהולו. הימצאותם של המשפטנים בעמדות המפתח (בעיקר במזכירות בית הדין העליון) אפשרה להם לבחון, באופן מתמיד, את מידת שימור כללי השיח, ותקופה קצרה לאחר השלמת התקנון, נעשתה השתלטותם על הדיון והטיפול במשפטי-החברים לעובדה מוגמרת. גם כאשר

התערבו אנשי הוועד הפועל בענייניהם, דחו המשפטים את התערבותם בנימוק של נייטרליות משפטית. מושג זה היה זר לחשיבה ההסתדרותית ולדרך פעולתם של קברניטיה, אשר סברו כי מינוי מספק נאמנות טוטאלית, בעוד שהמשפטים האמינו כי משפט מתאפיין בייטרליות ובעצמאות החלטותיו⁷⁵.

ההיבט השלישי היה אימוץ עקרונות המשפט הבריטי, ובעיקר: שיטת התקדימים, הפרדת הרשויות וצמצום והגדרת סמכויות – עקרונותיו הראשוניים של בר־שירה. מ־1932 ואילך, רבו והלכו המשפטים בהם נדרש חבר הסתדרות להיעזר בשירותיו של עורך דין על מנת להתמודד בכבוד מול מוסד הסתדרותי (שמאז ומתמיד יוצג על־ידי עורכי דין). שיטת העדויות, הראיות והתקדימים הייתה זרה למי שהיה חסר השכלה משפטית. כך נוצר חוסר איזון: המתדיינים הגיעו עם עורכי דין מיומנים ועמדו מול שופטים שהיו חברים מן השורה, והתקשו להתמודד עם המידע שהוצג בפניהם. גם כאן ניתן לראות את התגשמותה של טענתו של ניר: עורכי דין מיומנים ייצגו את הצדדים – מתוך ידע נרחב בסעיפי התקנון ובתקדימים משפטיים מהארץ ומחול – בפני חברים, אשר אמורים היו לשפוט בעיקר על פי יושר ליבם. בגלל העובדה שחברים אלה לא הכירו באופן עמוק את פרטיו ומורכבותו של השיח המשפטי, הם קיבלו את דברי עורכי הדין כנכונים, מבלי שיהיו להם הכישורים המספיקים לבחון את הראיות, שהובאו בפניהם, בצורה יסודית (למשל, היכרות עם התקדימים שהוזכרו במשפטים)⁷⁶.

תהליכים אלו העמיקו את התלות של המערכת ההסתדרותית בעורכי הדין גם בנושאים פנימיים, ולא רק בייצוג מול המנדט הבריטי (תלות שהייתה קיימת תמיד). תלות זו גרמה לכך שעורכי הדין עשו כבתוך שלהם, על פי אמות המידה של המקצוע אותו הם ייצגו. כך, אימצה ההסתדרות לתוכה קווי יסוד של שיטת המשפט הבריטי (תקדימים), אותה התיימר משפטי־החברים להחליף. גורמים אלה הביאו לירידת ערכו של משפט־החברים בעיני החברים מן השורה, שכן הוא הפך למשפטי וביורוקרטי למדי – בניגוד לקווי היסוד המוכרזים שלו.

סיכום

בדברו אל העובדים המדעיים באוניברסיטה העברית, סיכם ברל כצנלסון את ההבדל בין החלוצי, אשר מעיינו נתונים לבניין האומה, לבין "איש המדע החשוב שנשאר בא"י קוסמופוליטי, קשור בטבורו לאיזו תרבות אחרת, לאיזה מושגים סוציאליים אחרים, לאיזה מושגים שבטיים מסוימים. יש ביניהם תהומות כאלה ששום גשרים כלכליים לא יגשרו ביניהם"⁷⁷. החשש, שהובע בשורות אלו, מפני הניכור לאידיאולוגיה של תנועת העבודה, ולצדו הריחוק מכלליותה והשיוך העצמי לשכבה פרופסיונלית חיצונית, ליווה את עיצוב יחסה של תנועת העבודה גם כלפי בעלי פרופסיות אחרות. אידיאולוגיה זו סימנה אנשים אלו, גם אם פעלו במלוא המרץ בתוכה, כחשודים, או כמאיימים, בשל שיוכם לקבוצה אחרת, שלא כולה בתוך הסתדרות העובדים.

בעיה זו היתה, כפי שנטען במאמר זה, רלבנטית ליצירתה של קבוצת עורכי הדין

בהסתדרות כשלב מכריע בהתפתחות הפרופסיה המשפטית בא"י המנדטורית. מאחר שההסתדרות הייתה אתר עיקרי למיסוד ביישוב היהודי טרם הקמת המדינה, דומה שמחקר הפרופסיות בתוכה הכרחי על מנת להבין את התמסדותן מאוחר יותר. נקודת המוצא של הפרופסיונלים המשפטנים בתחילת שנות העשרים הייתה של חולשה, בשל תעסוקה מעטה ובעיקר בשל התנגדות אידיאולוגית לקיומן של פרופסיות בכלל, והפרופסיה המשפטית בפרט. אבל, למרות התנגדותם המוצהרת של קברניטי ההסתדרות ל"חברות אפלטוניות", וליצירת קבוצות פרופסיונאליות בתוך ההסתדרות הכללית, הצליחו המשפטנים ליצור לעצמם מסגרת עצמאית בחלקה, בה הם פעלו על פי אמות מידה אחרות. שני תנאים מוקדמים אפשרו הצלחה זו: ההזנחה של אתר משפט-החברים על ידי הנהגת ההסתדרות, כתוצאה מהאידיאולוגיה האמורה, והתפקיד של עורכי הדין היהודיים כ"מתרגמים". המשפטנים בהסתדרות לא הציבו אלטרנטיבה גלויה לאידיאולוגיה ההסתדרותית, ולא יצאו בגלוי נגד מנהיגיה. המשפטנים עשו שימוש מושכל באתר משפט-החברים, אשר במידה מסוימת שימש כמוסד שאיגד אותם לכדי קבוצה נפרדת בתוך ההסתדרות, מעין איגוד מקצועי לא פורמלי של פרופסיונלים. השימוש במשפט-החברים התאפשר בשל הזנחת המוסד, ותפקודו הלקוי בעשור הראשון לקיומו. עורכי הדין נתפסו על-ידי הממסד ההסתדרותי כמי ש"עשו סדר" במוסד מוזנח זה, ולכן הפעילות הפרופסיונלית, שהתרחשה תוך עיצוב התקנון, לא נתפסה כמאיימת או כמנוגדת לתפיסת "בניין הארץ" שתנועת העבודה הייתה אמונה עליה.

המשפטנים ביססו את כוחם קודם כל על כורח: על מנת לקיים יישוב יהודי לאומי, היה הכרח להיעזר בשירותיהם כ"מתרגמים" בין השיח הבריטי לשיח היישובי. למעשה, עורכי הדין שימשו כמשרתי המערכת היישובית בכך שהיו אחראים להגנה על הפעילות היהודית, שנתפסה בחלקה כבלתי ליגאלית, וזאת על-ידי הטמעתה בשיח הקולוניאלי. טענה זו סותרת טענות קודמות ביחס למשפטנים כאילו לא היו נחוצים לאתוס הציוני: הם אולי נגדו את האתוס, אך בהחלט היו הכרחיים ליישומו. ברם, פעילות פרופסיונלית משפטנית בתוככי ההסתדרות נגדה את התפיסה של מנהיגיה, הן בשל הגישה הליברלית ממנה יונק המשפט את מקורותיו, והן בשל אסטרטגיית הסגירות, שמפעילות בדרך כלל פרופסיות בהתנהוותן, בניגוד לאסטרטגיה של פתיחות וכלליות בה נקטה ההסתדרות. גם בעניין זה נוצר פער בין אידיאולוגיה למציאות, שנבע משני מאפייני העיקריים של האסטרטגיה הפרופסיונלית בהסתדרות: שיח משפטי ויצירת גבולות לקבוצת המשפטנים.

השיח המשפטי, אותו קידמו המשפטנים בהסתדרות, שאב את מקורותיו משיח ליברלי-רציונליסטי, אשר בבסיסו ניצבו נייטרליות ואובייקטיביות שיפוטית. הכלים העיקריים ליצירת שיח כזה היו הפרדת רשויות, ו"מנהל תקין" יעיל ומצומצם להכרח ולהיגיון, שנבעו מתוקפם של חוקים והוראות כתובים. בין השאר, הוכנסו באמצעות התקנון שהתקבל ב-1932 מושגים פרופסיונליים וליברליים למשפט-החברים, שבמקורו נוסד כמשפט עממי. שיטה נוספת להחדרת השיח המשפטי הייתה השימוש בתקדימים, וביתר שאת, השימוש בתקדימים מהמשפט האנגלי, לו התיימר משפט-החברים, לעת

ייסודו, לשמש כאלטרנטיבה. האנגליפיקציה, שהתרחשה במשפט הארצישראלי, הכתה שורש גם בתוך משפטי־החברים שבתוך ההסתדרות, והייתה בפירוש יציר כפיהם של עורכי הדין.

השיח המשפטי שהוכנס היה "תמים" למדי: התקנון נראה כמו כל תקנון של מוסד הסתדרותי (אשר ברובם, אגב, נוסחו על־ידי משפטנים), ולא העיד על מהות הרעיונות שבבסיסו. הפורמליזם המשפטי, אשר זמורה היה בין נושאי הדגל העיקריים שלו, הצניע את האידיאולוגיה מאחורי סעיפים ופסיקות משפטיות. בשל כך, התרחק מאמר זה מניתוח התקנון עצמו או מניתוח פסקי דין. עם זאת, אין פירוש הדבר שהסתרת האידיאולוגיה הכחישה את קיומה, והיא כאמור שאבה את מקורותיה משיח שונה מזה שרווח בהסתדרות. לצד הפורמליזם, פעל גם פרגמטיזם: לעורכי הדין לא הייתה תפיסה מקובעת, וכאשר בךגוריון דרש שינויים בתקנון, הוא קיבל את שביקש, למרות שהדבר נגד באופן חד משמעי את עקרון הפרדת רשויות. עורכי הדין היו קודם כל משרתי הפוליטיקאים, אך במוסווה, במקום שהוזנחו הדברים, הם השליטו פרופסיונליזם צרוף ושיח משפטי נסתר.

השיח המשפטי היה הכרחי לבניית הגבולות בין קבוצת המשפטנים כבעלי פרופסיה ומונופול על ידע מקצועי, לבין חברי ההסתדרות האחרים. גבולות אלו נקבעו על־ידי השכלה נרכשת והסמכה חיצונית (בריטית), אך לא היה בכך די. עורכי הדין יצרו שיח אשר חייב את השתתפותם הפעילה, כמעט בכל משפט במשפטי־החברים, כמייצגי הצדדים המתדיינים. יצירת הגבולות לא הבטיחה את שימורם, ולכן ניכסו עורכי הדין משרות רבות בהנהלות משפטי־החברים, ובעיקר בבית הדין העליון. התקנון, שהיווה את אישורו של השיח המשפטי במשפטי־החברים, עוצב רובו ככולו על־ידי עורכי דין, אשר הגדירו את גבולותיו ויצרו את התנאים לשימורם (אחריות בית הדין העליון על משפטי החברים במקומות, והתקדימים שהוא פרסם). החל מ־1932 היה ברור לכל שדיון בנושא משפטי נעשה על־ידי משפטנים בלבד, ואינו נגיש למי שאינו משפטן.

דוגמת הקבוצה הפרופסיונלית של עורכי הדין בהסתדרות הייתה ייחודית, אך לא יחידה. ככל שהפכה ההסתדרות לכללית יותר, נוצרו בתוכה יותר ויותר מרכזי כוח פנימיים, אשר קיימו אוטונומיה מסוימת, לעתים תוך קשר עם עמיתים מחוץ להסתדרות, ותוך עימות עם מרכזי הכוח בהסתדרות עצמה. היחסים עם המרכז ההסתדרותי הפכו ליחסי חליפין בין שתי קבוצות בעלות כוח, ונעדרו מהם יחסי הסמכות הנובעים מהאופי הריכוזי שיוחס להסתדרות. יחסי גומלין אלו הביאו את עורכי הדין לייצג את ההסתדרות, והביאו את קברניטיה לגמול להם במינויים מאוחר יותר במסד המשפטי. כוחה של הקבוצה הפרופסיונלית היה בעצמאותה ובהצלחתה ליצור תלות של המערכת בכישוריה הייחודיים. לכן, ראוי שמחקר נוסף יבדוק את התפתחותן של פרופסיות נוספות, בתוך ההסתדרות, ואת האסטרטגיות שננקטו על־ידי פרופסיונלים אחרים. יתרה מזו, מחקר זה עסק בשנים מוקדמות יחסית, והתמקד בהתפתחות של קבוצת המשפטנים עד אמצע שנות השלושים. דיון בהשפעת השנים הפורמטיביות של עיצוב

התקנון על הפרופסיה בסוף ימי המנדט ובראשית המדינה, יניבו פרספקטיבה מעמיקה יותר. ניתוח מקיף מהפן המשפטי, יאפשר התחקות אחר מאפיינים של התגבשות פרופסיונלית בתוך פסקי הדין ובדיוני השופטים. התפתחות עריכת הדין בקרב החוגים האזרחיים, במערכות השלטון הבריטי ובחברה הערבית, ודאי יציבו את תהליכי הפרופסיונליזציה של עורכי הדין היהודיים באור חדש.

הערות

1. לביטוי ראו: ב' כצנלסון "בשולי הדברים", בתוך: מעשים ומגמות: פרקים מעבודת ירח העיון של ההסתדרות, (ת"א, 1942), ע' 351. שמות הארכיונים ששימשו במחקר יצוינו להלן בקיצור: א"ע (ארכיון תנועת העבודה במכון לבון, תל אביב), אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי, ירושלים).
2. המונח פרופסיה שאול מהשפה האנגלית, ובעברית יתורגם כמקצוע. להלן נשתמש במונח הלועזי, וזאת כיוון שהוא מכיל משמעויות רבות יותר, וברורות יותר בנוגע לאופי הקבוצה. ניתן לטעון כי בישראל אומצה הגישה האנגלו-סקסית לפרופסיות, ולכן השימוש במושג זה. לדיון במערכת היחסים בין השפה האנגלית למחקר הפרופסיות ראו:
- M. Burrage "Introduction - The Professions in Sociology and History", In M. Burrage & R. Torstendahl *Professions in Theory and History* (London, 1990) pp. 1-23.
3. בשיח החלוצי אנו מתייחסים להאדרת פועל הכפיים, החלוק, אשר קודמה במרץ על-ידי האידיאולוגיה של תנועת העבודה וההסתדרות, הנתפסת עד היום כאידיאולוגיה העיקרית בתקופת היישוב. ראו: ד' הורוביץ ומ' ליסק מיישוב למדינה – יהודי א"י בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית (ת"א, 1977), פרק ששי.
4. ראו למשל: ר' חריס "מדוע לא בוטל מאסר החייבים בישראל בעידן הדומיננטיות של תנועת העבודה?", בתוך ד' גוטווין ומ' מאוטנר משפט והיסטוריה (מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל, ירושלים, תשנ"ט), עמ' 439.
5. לתפיסת הפרופסיה המשפטית בתקופת היישוב כחלשה לאור האידיאולוגיה האנטי-פרופסיונלית, ראו: חריס, שם, בע' 439; J. Ben David "Professionals and Unions In Israel", In 5; 439 *Industrial Relations* (1965) 48.
6. ב' כצנלסון "עובדי המדע לשירות העם" כתבים יב (תש"י) 189-190.
7. ראו: כצנלסון, לעיל הערה 1, בע' 186.
8. י' שפירא אחדות העבודה ההיסטורית – עוצמתו של ארגון פוליטי (ת"א, 1975).
9. ראו למשל: ש' שוורץ, קופת-חולים הכללית: עיצובה והתפתחותה כגורם מרכזי בשירותי הבריאות בארץ-ישראל, 1911-1937 (באר-שבע, 1997).
10. Ben David, לעיל הערה 5; ראו גם: מ' ליסק "מבנה תעסוקתי, נייעות תעסוקתית וסמלי סטטוס ביישוב היהודי החדש, 1918-1948" עיונים בתקומת ישראל 4 (1994), 368-377.
11. להרחבה על הקונפליקט האידיאולוגי, ראו: פ' להב "העוז והמשרה – בית המשפט העליון בעשור הראשון לקיומו" עיוני משפט יד (3) (תשמ"ט) 479. לדיון נוסף ראו דבריו של התיאורטיקן המרקסיסטי יבגני פאשוקניס על עורכי דין כקסטה: E.B. Pashukanis *Law and Marxism – A General Theory* (Worcester, London, C. Arthur ed., 1989).
12. R. Torstendahl "Essential Properties, Strategic Aims and Historical Development – Three Approaches to Theories of Professionalism", In Burrage & Torstendahl *Professions in Theory and History*, לעיל הערה 2, בע' 49.
13. ב' כצנלסון, לעיל הערה 1, בע' 351.
14. ראו לנושא זה: ד' דה פריס אידיאליזם וביוזוקרטיה – שורשיה של 'חיפה האדומה' (ת"א, 1999), פרקים 5-6; ש' בראון יחסי פריפריה מרכז בהסתדרות בשנות ה-20 וה-30 – המקרה של משפט-החברים (עבודת מוסמך, אוניברסיטת ת"א, 1998); להשוואה, ראו על מעמדם של משפטנים ועורכי דין בברית המועצות שלאחר המהפכה הרוסית: D.B. Harold & H.J. Berman "The Jurists", In H.G. Skilling & F. Griffiths *Interest Groups In Soviet Politics* (Princeton, 1971), pp. 291-333.
15. זאת בניגוד למאמרים שונים, למשל להב, לעיל הערה 11. על המקורות לגישה משפטית זו עומדים

- ע' זלצברגר ופ' עוזלצברגר "גרמניותו הנסתרת של בית המשפט העליון בישראל", בתוך גוטווין ומאוטנר, לעיל הערה 4, בע' 357-394.
16. הדיון כאן מתמקד בעורכי הדין היהודיים בלבד. למרות הגמישות האידיאולוגית שלהם, שאיפתם לאובייקטיביות ונייטרליות והעדפתם הברורה לטובת הקבוצה הפרופסיונלית שלהם, התאפיינו רובם בשאיפות ציוניות לאומיות מובהקות, אשר הותירו רבים מעמיתיהם הערבים מחוץ לאפשרות של שותפות מקצועית. עובדה זו אף זיכתה אותם באמון מצד המוסדות הלאומיים וההסתדרות. היחסים העדינים בין עורכי הדין, היהודיים והערביים, ובין שתי קבוצות אלה לבין הבריטים, ראויים למחקר נפרד. למתח בין פרופסיונליזם משפטי לבין לאומיות, ראו למשל: R. Shamir *The Colonies of Law: Colonialism, Zionism, and Law in Early Mandate Palestine* (Cambridge, 2000), pp. 75,99.
17. לגבי האפשרויות השונות, ראו: דה פריס, לעיל הערה 14, בע' 141-144. להגדרת משפט עממי ראו: S.E. Merry "Sorting out Popular Justice", In S.E. Merry and N. Milner, *The Possibility of Popular Justice* (Ann Arbor, 1995), pp. 31-34.
18. למשפטי-החברים במועצות הפועלים (המקומות), ולעצמאותם בשנות העשרים, ראו: דה פריס, לעיל הערה 14, בע' 143-151, בראון, לעיל הערה 14.
19. משפט השלום העברי הפסיק לפעול באותה תקופה. ראו: א' לתובסקי "תדמיות קולוניאליות ומשפט אנגלי בבית המשפט העליון של א"י המנדטורית" זמנים 56 (1996) 93.
20. משה זמורה סיים את לימודיו כד"ר למשפטים באוניברסיטת ברלין ב-1911. הוא התמחה הן במשפט אזרחי והן בשפות שמיות, וזכה בארץ למעמד של אורים ותומים משפטי. הוא עלה ארצה מגרמניה ב-1922, ופתח משרד עורכי דין עם חברו פנחס רוזנבליט (רוזן). הוא שימש כמרצה בביה"ס המנדטורי למשפטים, כיו"ר הסתדרות עורכי הדין היהודים משנת 1931, כשופט בביה"ד של הסוכנות בשנות הארבעים וכן כנשיא בית המשפט העליון עם קום המדינה עד לפרישתו עקב בעיות בריאות ב-1953. ראו: י' בר-שירה "משה זמורה ז"ל – דברי הספד ביום השלושים לפטירת משה זמורה" הפרקליט יח(ב) (1962) א.
21. משה זמורה לישראל בר-שירה, 12 באוקטובר 1930, אצ"מ, A215/67. הביטוי 'עברתי' מתייחס כמובן לשורשו ב'עברית', כמו 'לאנגל' ב'אנגלית'.
22. להלן עורכי הדין. איננו עוסקים כאן בעורכי הדין הערביים, שהיוו את הרוב בקרב הפרופסיה – לפחות עד שלהי העלייה החמישית.
23. א' רובינשטיין שופטי ארץ – לראשיתו ולדמותו של בית המשפט העליון בישראל (ירושלים, Ben-David; 1980), לעיל הערה 5, בע' 56.
24. A. Likhovski "The invention of 'Hebrew Law' in Mandatory Palestine" 46(2) *The American Journal of Comparative Law* (1998), p. 343.
25. Ben-David, לעיל הערה 5, בע' 56, 57.
26. Likhovski, לעיל הערה 24.
27. שם, בע' 346-347. בית ספר זה היווה את הבסיס לאוניברסיטת תל אביב.
28. י' גלבר מולדת חדשה – עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948 (יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1990).
29. ג' שטרסמן עוטי הגלימה – תולדות עריכת הדין בארץ ישראל (לשכת עורכי הדין, ת"א, 1984), ע' 21.
30. ישראל בר-שירה למועצת פועלי תל אביב, 19 במרס 1940, א"ע / IV-250-72-1-485-a; להמחשת התהליך ראו: D. De Vries "The Making of Labour Zionism as a Moral Community-Workers' Tribunals in 1920s Palestine" 65(2) *Labour History Review* (2000), pp. 139-165.
31. Ben David, לעיל הערה 24, בע' 53.

32. להב, לעיל הערה 11, בע' 484.
33. ראו: ג' פרומקין **דרך שופט בירושלים** (ת"א, תשט"ו); פ' להב **ישראל במשפט – שמעון אגרנט והמאה הציונית** (ת"א, 1999).
34. ראו: נ' רודה **בשוב אדם אל ארצו** (ירושלים, 1945), בע' 257-276.
35. להשוואה, ראו פעילותם של עורכי דין מחוץ להסתדרות: Shamir, **לעיל הערה 16**, בע' 122.
36. ד' בן גוריון **ממעמד לעם – פרקים לבירור דרכה וייעודה של תנועת הפועלים** (ת"א, תרצ"ג), בע' צט.
37. שם, בע' צד-צח.
38. עורכי דין בולטים בתחום זה היו ארי אנקוריון, צבי ברנזון, אהרן חוטר ישי, בר-שירה וזמורה כאמור, אפרים ואשיץ ושמעון קיטאי.
39. ר' כהנא "עמדות האידיאולוגיה הדומיננטית כלפי מדענים ופרופסיונלים בתקופת היישוב", בתוך ש.ג. אייזנשטאדט, ר' בר-יוסף, ר' כהנא וא' שלח **רבדים בישראל** (ירושלים, 1968);
D.J. Penslar *Zionism and Technocracy – The Engineering of Jewish Settlement in Palestine, 1870-1918* (Bloomington 1991)
40. משה זמורה לוועד הפועל של ההסתדרות, 20 בינואר 1925. א"ע / IV-245-2-2.
41. ישראל בר-שירה היה ממקימי אוניברסיטת תל אביב (ביה"ס למשפט וכלכלה בראשיתה), נחשב לאחד המומחים בישראל לדיני עבודה, ונמנה על יוזמי החוק לביטוח לאומי. ראו שטרסמן, **לעיל הערה 29**, בע' 279.
42. ראו לדוגמא: י' בר-שירה "לחקר מהותו של משפט החברים" **המשפט ד** (ג) (1930) 103.
43. משה זמורה לוועד הפועל, 28 ביולי 1927. כל ההתכתבות מתוך א"ע / IV-245-2-2.
44. ועדת הביקורת לוועד הפועל של ההסתדרות, 30 במרץ 1930, א"ע / IV-245-2-71.
45. להתנדבות שופטים וחוסר סדירות בהופעתם לישיבות, ראו ביקורו של ישראל בר-שירה ברמת גן, 15 בינואר 1933, מחברת בר-שירה על ביקוריו במקומות, א"ע / IV-245-1-2. ראו גם הצעות קיטאי לחובות החבר היושב בתור שופט במשפט חברים, במכתב משה גרינברג לישראל בר-שירה, 21 בדצמבר 1932, א"ע / IV-245-2-56.
46. משה גרינברג למזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות, 12 באוקטובר 1939, א"ע / IV-245-2-262.
47. ראו לדוגמא: **המשפט כרך א**, חוברות א ו-ב, כרך ד חוברות א ו-ב, 1930-1927.
48. מעניין להשוות אופי פורמליסטי זה למה שנהוג לראות כמשפט פורמליסטי, שאפיין את בית המשפט העליון של מדינת ישראל בראשיתו, ואשר את שניהם הנהיג בתחילה ד"ר זמורה. לדיון מעמיק ראו זלצברג ועוד-זלצברג, **לעיל הערה 15**.
49. הוראות זמניות מס' 2, 24 באפריל 1927, א"ע / IV-245-2-69. הוראות אלה פורסמו ברבים: ראו **המשפט א-ב** (1927) ע' 125-128.
50. משבר זה, שהתבטא בהתמוטטות סולל-בונה, בהתגברות עויבת יהודים את הארץ ובהחרפת המתחים ביחסים בין כוחות חברתיים וארגוניים שונים בתוך תנועת העבודה, רופף בצורה דראסטית את כושר הפיקוח של מרכזי הכוח ההסתדרותיים על הנעשה במועצות הפועלים. ראו דה פריס, **לעיל הערה 14**, פרק 5.
51. דוד בר-רב-האי היה במקצועו עורך דין, ושימש במשפט-החברים בחיפה משלב מוקדם ביותר. בנוסף, היה איש בעל שיעור קומה גם בפוליטיקה המקומית, ושימש מאוחר יותר כחבר כנסת מטעם מפא"י.
52. משפט-החברים בחיפה הכין הצעה מפורטת לתקנון והיה מעורב בבנייתו, ראו: א"ע / IV-27-1-799-IV-250.
53. להמחשת התהליך ראו: De Vries, **לעיל הערה 30**.
54. י' בר-שירה "על שאלות משפט החברים וארגון", א"ע / IV-245-2-81.

55. אין הסבר רשמי למיעוט המשתתפים. נראה כי בשלב זה המקומות עוד לא היו מעורבים בתהליך, ולכן לא שלחו נציגים. בחלק מהמסמכים נאמר שהכינוס לא התקיים כלל.
56. דו"ח לוועידה השלישית של ההסתדרות (הוועד הפועל של ההסתדרות, ת"א, 1927), בע' 354.
57. בר-שירה, לעיל הערה 54, בע' 2.
58. לפקודת הבוררות ראו המשפט, ב, א-ב, (1927), בע' 99-101; מ' גרינברג, "משפט הבוררים והמדינה", בתוך: משפט-החברים: קובץ (מזכירות בית הדין העליון של ההסתדרות, ת"א 1936), בע' 12-14.
59. בר-שירה, לעיל הערה 54, בע' 3.
60. ראו סיכום פגישתם של בן-גוריון וזמורה, 31 לדצמבר 1931, א"ע / IV-245-2-74.
61. במובן מסוים ניתן לראות בכך תחילתו של תהליך, אשר הסתיים בחוק השופטים מ-1953, אז הופרד בית המשפט העליון מהזרוע המבצעת והמחוקקת, קרי – הממשלה והכנסת בהתאמה.
62. לדמותו ואופי פעילותו של שופט במשפט-החברים, ראו: "חובות חבר היושב בתור שופט במשפט-החברים", א"ע / IV-245-2-96.
63. בר-שירה, לעיל הערה 54.
64. מתוך פרוטוקול ועידת חדרה, 23-24 בינואר 1931, א"ע / IV-245-2-81.
65. א' מרגלית אנאטומיה של שמאל – מועלי-ציון שמאל בארץ ישראל 1919-1946 (י.ל. פרץ והאוניברסיטה העברית, ת"א, תשל"ו), בע' 239. למסורות סוציאליסטיות של משפט עממי ראו: Merry, לעיל הערה 17, בע' 42-45.
66. נ' ניר "תקנון משפט החברים (למועצת ההסתדרות)" דבר 4.3.31.
67. מ' גרינברג "ביה"ד העליון בתפקידו", ללא תאריך, א"ע / IV-245-2-262.
68. מ' גרינברג "תקנון משפט החברים". ללא תאריך. א"ע / IV-245-2-85.
69. שם.
70. פרוטוקול ועידת חדרה, לעיל הערה 64.
71. פ' דיקשטיין "סדרי דיון? (הערות לתקנון משפט חברים)" דבר 20.1.31.
72. הצעת הוועדה, 21 בדצמבר 1931, א"ע / IV-245-2-74.
73. ישראל בר-שירה לוועד הפועל של ההסתדרות, 8 במרס 1931, א"ע / IV-245-2-74.
74. לדיון באופציות שיפוטיות אלו ולירידתו של משפט-החברים, ראו: בר-און, לעיל הערה 14.
75. ראו, למשל, משפט "הבר", כולל חליפת מכתבים בין הוועד הפועל, מרכז הקואופרציה, בית הדין העליון ומשפט-החברים בחיפה, א"ע / IV-245-2, תיקים 600 עד 608. כמו כן, ראו התייחסותו של ארי אנקוריון לעניין הערעור בנושא: א' אנקוריון פרקי חיים 1908-1986 (המרכז לתייעוד בעל פה של המחלקה להשכלה גבוהה של ההסתדרות, ת"א, 1986), בע' 47-48.
76. ראו, למשל, הערעור של חברת העובדים על הפיצויים לצרנצקי מקואופרטיב האיחוד: א"ע / 436-IV-245-2.
77. כצנלסון, לעיל הערה 6, בע' 189-190.